

Karaimiška Trakų erdvė vietos gyventojų pasakojimuose ir padavime apie stebuklingą kunigaikščio Vytauto žirgą

LINA LEPARSKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Straipsnio tyrimo objektas – Trakų karaimų įvaizdis vietos gyventojų ir pačių karaimų sakinėje kultūroje. Tyrimas remiasi prielaida, kad ryšys su Trakais yra neatsiejama šios tautos tapatybės dalis, kaip ir Trakų tapatybė neatsiejama nuo karaimų. Vis dėlto, norint kalbėti apie karaimiškus Trakus, būtina išskirti konkrečią erdvę. Ji apima šiaurinę Trakų pusiasalio dalį, kuri trakiečių vadinama *Karaimščizna* arba *Karaimų gatve*. Ryškiausiai urbanistiniai jos riboženkliai – miesto viduryje stovintis šv. Jono Nepomuko koplytstulpis vienoje pusėje (pietinėje) ir vadinamasis Geležinis tiltas kitoje (šiaurinėje). Taip pat išskirtinos bendruomenei svarbios teritorijos už miesto ribų.

Straipsnyje keliama problema, kad ši erdvė nėra pakankamai įvertinta kaip karaimiško pasaulėvaizdžio reiškinys. Remiantis 2007–2018 m. užrašytais karaimų ir kitų tautybių trakiečių pasakojimais, siekiama išsiaiškinti, kaip kuriamas karaimiškų Trakų paveikslas, kokios geografinės, kultūrinės, socialinės šios erdvės savybės išskiriamos. Šiuo požiūriu nagrinėjamas ir lietuvių folkloristams turbūt geriausiai žinomas karaimų padavimas, kuriame pasakojama apie stebuklingą Vytauto Didžiojo žirgą, išgelbėjusį karaimus nuo pavasarį užklupusio potvynio. Padavimas pasitelkiamas kaip rašytinis ir sakininis tautosakos šaltinis, kuriame pasakojama ne tik apie stebuklingą įvykį, bet ir apie karaimams svarbias Trakų vietas ir apie juos pačius. Ypatingas dėmesys skiriamas Simono Firkovičiaus (1897–1982) ir Abraomo Šišmano (*Abraam Szyszman*, 1879–1946) užrašytiems padavimo variantams. Atkreipiamas dėmesys į šių asmenų užrašytų Trakų padavimų rinkinius, kurie dar laukia išsamesnių mokslinių tyrimų.

Darbe taikomas lyginamasis, analizės ir interpretacijos metodai. Remiamasi lauko tyrimų medžiaga bei rašytiniais šaltiniais.

RAKTAŽODŽIAI: Trakai, karaimai, Vytautas Didysis, padavimai, pasakojimai.

TRAKŲ KARAIMAI. TRUMPAS TYRIMO OBJEKTO PRISTATYMAS

Vytauto Didžiojo laikais (XIV a. pab.–1430 m.) Trakai tapo paribio zona ir nedideliame pusiasalyje turėjo išmokti sugyventi daugelio tautybių ir religijų bendruomenės¹. Situaciją lengvino tai, kad kiekviena tautinė ir konfesinė grupė turėjo savo aiškų

1 Istorikas Stephenas Christopheris Rowelas Trakus conceptualizavo kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mikrokosmosą, turėdamas omenyje miesto daugiakultūriškumą ir Lietuvos didžiųjų kunigaikščių veiklą (Rowel 2003: 38).

statusą ir pareigas. Kunigaikščio Vytauto dvare ir mieste visoms bendruomenėms buvo suteiktos lygios teisės išpažinti savąjį tikėjimą, laikytis savo papročių, be to, kiekviena jų turėjo savo dalį miesto teritorijoje². Visų pirma derėtų išskirti karaimų dalį, kuriai 1441 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Kazimieras Jogailaitis suteikė Magdeburgo teises. Krikščioniškai Trakų daliai Magdeburgo teisės buvo suteiktos kiek anksčiau – 1409 metais. Taigi nedideliame pusiasalyje beveik keturis šimtus metų koegzistavo du Magdeburgo privilegijas turintys miestai. Keičiantis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK), vėliau – Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) valdovams, karaimai nuosekliai gynė savivaldą vadovaujami iš bendruomenės (*džymat*) tarpo renkamo vaito. Karaimų miestas apėmė šiaurinę Trakų pusiasalio³ dalį, per kurią šiandien eina Karaimų ir Trakų gatvės. Bendruomenė taip pat valdė žemes į šiaurės vakarus už miesto. Tai vadinamieji *Karaimų laukai*, kurie sovietmečiu buvo nacionalizuoti. Savivaldos teises Trakuose karaimai turėjo iki trečiojo ATR padalijimo, tačiau bendruomenės požiūris į šią teritoriją nepasikeitė, – tai rodo ir toji aplinkybė, kad iki XX a. vidurio čia gyveno beveik vien šios tautos atstovai⁴.

Kelios dešimtys Trakuose gyvenančių karaimų⁵ laikytini tikraisiais Trakų vietiniais gyventojais – tokiais, kurių bent kelios kartos gyveno šiame mieste. Nors Trakai visada buvo daugiatautis miestas, dauguma XXI a. kitų tautybių gyventojų atvyko į šį miestą XX a. antrojoje pusėje, ir jų vaikai save jau laiko tikrais tra-

.....

- 2 Totoriai juridiką, vadintą *Totorių galu*, turėjo vakariniame pusiasalio kyšulyje. Ją ženklino iki XVII a. ten (ant Dūdakalniu vadintos kalvos) stovėjusi mečetė. Pietinėje pusiasalio dalyje buvo stačiatikių (vėliau bazilijonų) juridika, o pačiame centre savo juridiką turėjo Katalikų bažnyčia. Didelę miesto teritoriją užėmė bernardinų vienuolynas (plačiau žr. Baliulis 1987: 19–31).
- 3 Trakų pusiasalis – sausuma, iš visų pusių supama Galvės ežero sistema priklausančių ežerų: Galvės, Totoriškių, Bernardinų (Lukos). Pusiasalis susiformavo dėl čia besikuriančio miesto; tikėtina, kad iš pradžių buvusi kelių didelių salų grandinė.
- 4 Iki XVII a. istoriniuose šaltiniuose pagal religiją karaimai vadinti *žydais*, taip pat vartota specifinė sąvoka *Trakų žydai*. 1646 m. Vladislovo Vazos privilegijoje Trakų karaimams pirmą kartą aiškiai apibrėžiama *Trakų žydo* prasmė – žydas karaimas ir žydas rabinistas. Trakų karaimai, kaip karaimai (*judaeorum Trocensium rithus karaimici*), pirmą kartą paminimi tik šiame šaltinyje. Tą paminėjimą galima paaiškinti poreikiu tiksliai atskirti karaimų ir žydų bendruomenes, nes privilegija uždraudė pastariesiems gyventi mieste (Jakulytė-Vasil 2007). Karaimų religijos pradžia – VIII amžius. Tuomet Ananas, Dovydo sūnus, inicijavo pasipriešinimą rabinistinei Senojo Testamento komentavimo ir švento šių komentarų laikymosi tradicijai. Vis dėlto atskira religija karaizmas pradėtas laikyti tik XIX amžiuje. Iš esmės tai yra grynasis Senojo Testamento tikėjimas, savo dogmas grindžiantis vien Biblijoje užrašytomis tiesomis ir nepripažįstantis jokių šiuos šventuosius tekstus žodžiu ar raštu komentuojančių autoritetų. Kiekvienas tikintis karaizmas turi teisę pats ieškoti tikrųjų tiesų skaitydamas Bibliją. Karaizmo sistemoje jokie kiti raštai (Naujasis Testamentas, Talmudas ar Koranas) nėra šventi ar kodifikuoti (plačiau žr. <http://alka.mch.mii.lt/karaimai/religija.htm>). XIX a. Krymo ir buvusios ATR karaimai pradeda suvokti save kaip karaimų tautą.
- 5 Paskutinio visuotinio Lietuvos Respublikos gyventojų surašymo duomenimis, Trakuose 2011 m. save karaimais (pagal religiją) įvardijo 68 asmenys (žr. <https://osp.stat.gov.lt/gyventoju-ir-bustusurasymai1>).

kiečiais⁶. Tokiame socialiniame ir kultūriniame lauke karaimų autochtoniškumas tapo svarbiu jų lokalinės tapatybės bruožu. Kita išskirtinė karaimų savybė – glaudi bendruomenė: jos narius sieja tikėjimas, etninė kilmė, istorija, giminystės ryšiai. Apskritai karaimų santykį su Trakais nemažai lemia būtent bendruomeninis jausmas. Miestas karaimams yra ne tik gyvenama vieta, bet ir erdvė, kurią įprasmina bendros šventės, istorinės ir kasdienės patirtys.

Šiandien negalima vienareikšmiškai pasakyti, ar dabar Trakuose gyvenantys karaimai yra tiesioginiai palikuonys tų asmenų, kurie čia atsikėlė prieš šešis šimtus metų. Istoriniai šaltiniai liudija, kad bent kelis kartus bendruomenė patyrė didelius demografinius nuostolius⁷ ir vėl atsikūrė. Tas atsikūrimas galimai vyko ne tik dėl gimstamumo, bet ir dėl migracijos (plg. Gąsiorowski 2008: 213); juk karaimų bendruomenės gyveno ir kituose ATR miestuose: Haliče, Lucke, Kukizove, Kuličkove, Naujamiestyje, Panevėžyje, Pasvalyje, Saločiuose, Kaune, Vilniuje ir kt. Taip pat būtina nepamiršti Krymo pusiasalio, kur visuomet gyveno daugiausia karaimų. Bendruomenės palaikė religinius, giminystės, kultūrinius, prekybinius ryšius. Dėl šių kontaktų formavosi unikali karaimų tautinė tapatybė⁸. Jos idėjinis pagrindas

.....

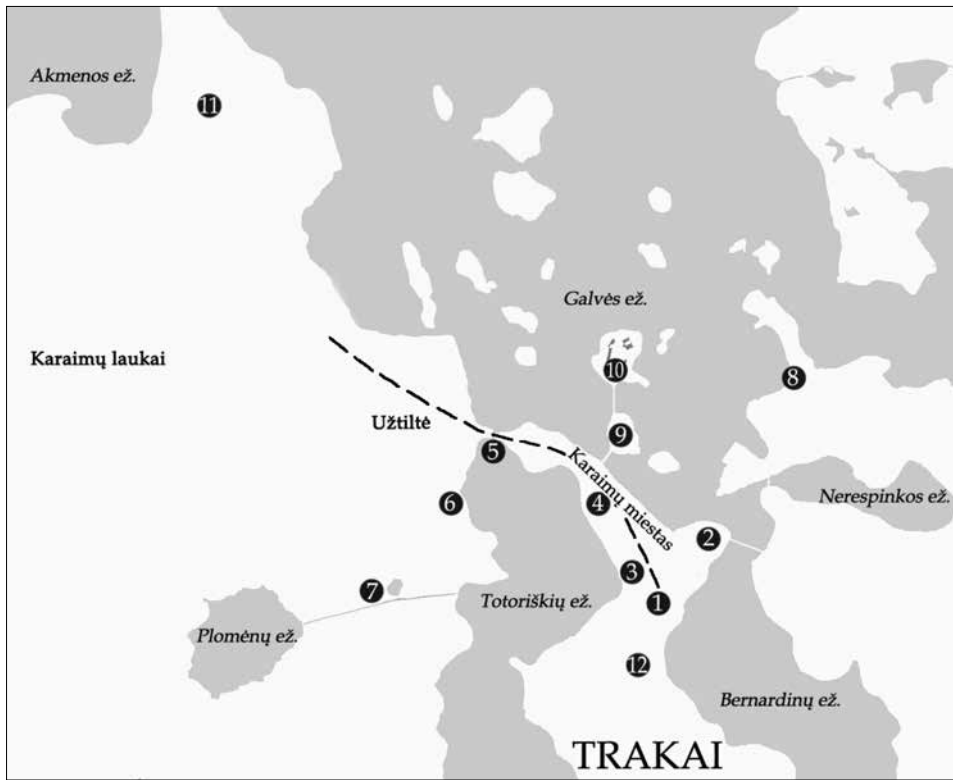
- 6 Paskutinio visuotinio Lietuvos Respublikos gyventojų surašymo duomenimis, Trakuose 2011 m. gyveno 4 933 žmonės (plačiau apie gyventojų kaitą žr. Leparskienė 2017: 44–58).
- 7 Pasak legendinės istorijos versijos, Vytautas Didysis atsivežė 483 šeimas (Witkowski 2017: 19) (patikrinti šio skaičiaus, žinoma, neįmanoma). Akivaizdu, kad didelių nuostolių karaimai turėjo patirti XVII a. viduryje, kai sudegė Trakų miestas (Baliulis, Mikulionis, Miškinis 1991: 109). Tuo metu karaimai migravo iš Trakų į kitas vietas – į Panevėžį ar Naujamiestį (Troskovaitė 2008: 41). 1667 m. Trakų pilies teismui karaimų dvasininkas prisiekė, kad mieste telikę septyni karaimų dūmai (LMMT: 320). 1710 m. siaučiantis badas vėlgi palietė ir Trakų karaimų bendruomenę, kuri iki šiol savo Vėlinių metu (liepos pradžioje) gieda tam įvykiui paminėti mokslininko, rašytojo Saliamono Trakiečio sukurtą raudą *Syjt jry*. 1718 m. dokumentas, kuriuo miestas yra trejiems metams atleidžiamas nuo kariuomenės apsisojimo ir mokesčių dėl ypač sunkios ūkinės ir demografinės padėties, rodo, kad mieste nebeliko nė vieno krikščionio gyventojų (LMMT: 389). Panašią situaciją turėjo išgyventi ir karaimai, tačiau 1765 m. inventoriniai Trakų vaivadijos dokumentai liudija mieste buvus 81 karaimą (Gąsiorowski 2008: 478). 1811 m. surašytos 42 šeimos su 169 žmonėmis, iš jų 19 šeimų buvo atvykusios iš Upytės apskrities. 1870 m. Rusijos imperijos statistiniame leidinyje nurodoma, kad iš 2 191 gyventojų net 396 yra karaimai (Baliulis, Mikulionis, Miškinis 1991: 138, 147; Словарь 1885: 225). Tai tik keletas pavyzdžių, kurie iliustruoja, iš kokių demografinių duobių miestas turėjo keltis. Taip pat matome, kad į Trakus atvykdavo gyventi karaimų ir iš kitų vietovių. Sunkmečiais Trakų karaimai taip pat persikeldavo į periferiją (Troskovaitė 2008: 41) arba laikinai išsikeldavo į kitas vietas. Dabar gyvenantys vyresnieji karaimai atsimena, kaip jų giminaičiams Pirmojo pasaulinio karo metais teko trauktis į Eupatoriją. Vėliau daugelis jų grįžo į Trakus (karaimų skaičiaus kitimą XX–XXI a. išsamiau aprašė etnologai Žilvytis Šaknys ir Daiva Lapinskaitė 2008: 75).
- 8 Modernios karaimų tautos samprata išdėstyta Halinos Kobeckaitės knygoje *Lietuvos karaimai* (1997). Joje nerasime informacijos apie karaimų kultūrinius ryšius su žydais. Vis dėlto, norint suprasti, kas yra karaimai, neišvengiamai tenka domėtis ir šiais saitais, juolab kad šandien žydai karaimus laiko judaizmo atšaka ir juos priskiria savo kultūriniam laukui. Kontaktai tarp karaimų ir žydų bendruomenių buvo įtempti, veikiami konkurencijos (dėl religijos, verslo ir kt.), bet būta ir bendradarbiavimo (plačiau žr. Gąsiorowski 2008: 432–443). XIX a., siekdami iškovoti aukštesnį

kristalizavosi XIX a. antrojoje–XX a. pirmojoje pusėje, kaip ir daugelio Europos mažųjų tautų, gyvenusių to meto daugiatautėse imperijose. Iki tol svarbiausias karaimų tapatybės kriterijus buvo religija, valdovų suteikiamos privilegijos. Devynioliktajame šimtmečiuje savivokai didelę reikšmę pradeda teikti ir kiti reikšmingi elementai – etninė kilmė, kalba, grožinė literatūra, istorija. Nuosekliai karaimų tapatybės virsmą XIX–XX a. tirianti istorikė Dovilė Troskovaitė atkreipia dėmesį, kad kaip tik tuomet savo šalies neturinčioje Rytų Europos karaimų diasporoje kūrėsi dualistinis tėvynės įvaizdis: kilmės vieta laikomas Krymo pusiasalis ir Trakai. Svarbiausiu asmeniu formuojant šį įvaizdį laikytinas karaimų aukščiausiojo dvasinio ir pasaulietinio vadovo – hachano – pareigas tarpukariu ėjęs garsus orientalistas Seraja Chanas Šapšalas⁹. Tarpukariu Trakai buvo Lenkijos sudėtyje, o Krymas – Sovietų Sąjungos. Tokia geopolitinė situacija taip pat lėmė Trakų, kaip mažosios tėvynės, reikšmės iškėlimą, tokiu būdu propaguojant ir bendruomenės lojalumą šaliai, kurioje gyveno (Troskovaitė 2014: 235–237).

Krymo įvaizdis buvo svarbus tvirtinant etninę tapatybę iš chazarų¹⁰. Trakų įvaizdis pirmiausia stiprintas istoriniais argumentais – didžiojo kunigaikščio Vytauto vaidmeniu atkeliant karaimus į Trakus XIV a. pabaigoje, taip pat privilegijomis, kurias karaimams suteikdavo LDK ir ATR valdovai. XXI a. karaimų pasakojimuose atsiskleidžia stiprus bendruomenės prisirišimas prie šios erdvės. Žodinėje tradicijoje ji įvardijama formule „nuo stulpo iki tilto“. Taip apibūdinama Trakų teritorija, esanti nuo šv. Jono Nepomuko koplytstulpio (karaimai vadina „stulpu“, matyt, todėl, kad jų religijoje nėra šventųjų) miesto viduryje iki vadinamojo *Karaimų*, arba *Geležinio, tilto*, nutiesto per Galvės ir Totoriškių ežerų sąsmauką (žr. planą). Taip pat pasakojimuose minimos ir kitos karaimams svarbios vietos už šios teritorijos ribų. Tai Galvės ežeras su salomis, Užtilte (*Zamoste*) vadinama miesto dalis, kapinės, Plomėnų ežeras, buvusios bendruomeninės žemės tarp Trakų ir Jovariškių kaimo, vadinamieji *Karaimų laukai*.

.....
socialinį statusą Rusijos imperijos sudėtyje ir palaikyti tapatumą, karaimai kelis dešimtmečius plėtojo dialogą su Rusijos valdžia; jo metu karaimai dėjo dideles pastangas, norėdami įrodyti, kad jie neturėtų būti tapatinami su žydais. Tai jiems pavyko pasiekti tiek įstatyminėje, tiek kultūrinėje plotmėje (plačiau žr. Bairašauskaitė 2006). Vėliau šį karaimiškos tapatybės tvirtinimo darbą kultūrinėje ir politinėje sferose tęsė S. Ch. Šapšalas. Antrojo pasaulinio karo metu tai padėjo karaimams išvengti holokausto (plačiau žr. Green 1978; Feferman 2011).

- 9 Anot D. Troskovaitės, XX a. įvyko esminis lūžis karaimų savivokoje, kai S. Ch. Šapšalas, tarpukariu buvęs hachanu, vykdęs karaimų kalbos reformas, savo knygoje, kalbose ir laiškuose Lenkijos religinių reikalų ir švietimo ministerijai ėmė formuoti karaimų kilmės iš chazarų teoriją. Jis pateikė atsakymus į bendruomenei svarbius klausimus apie karaimų kilmę (Troskovaitė 2013: 9). Iš dalies paskatą domėtis savo etnine kilme davė Rusijos caras Nikolajus I. Jis 1837 m. apsilankė Čufut Kalės mieste Kryme ir paprašė pavaldinių pateikti jam informaciją apie ten gyvenančių karaimų istoriją, religiją ir papročius (Gąsiorowski 2008: 32).
- 10 VII a. tiurkų klajoklių gentys šiaurinėje Juodosios jūros pakrantėje sukūrė valstybę – Chazarų kaganatą. VIII a. dauguma diduomenės priėmė judaizmą, kuris paskelbtas valstybine religija; valstybė žlugo IX a. (VLE: 36).

Šiaurinės Trakų miesto dalies (Karaimų miesto, *Karaimščiznos*) ir apylinkių planas: 1. Šv. Jono Nepomuko koplytstulpis. 2. Pusiasalio pilis. 3. Karaimų gatvė (pažymėta punktyru). 4. Kenesa. 5. Geležinis tiltas. 6. Karaimų kapinės. 7. Puvėko ežeras (Puvus ežeriukas, *Gnilo jezioro, Očko*). 8. Bazilijanka. 9. Karaimų sala. 10. Salos pilis. 11. Rakalnė (Arakalnis, Rakalnis, Rėkalnis). 12. Trakų bazilika.

Į šią miesto dalį kaip į karaimišką lokalinį pasaulį pradėjau žvelgti po pirmųjų pokalbių su karaimų tautybės žmonėmis. Antai J. F., pasakodamas apie vaikystės žaidimų vietas, galutinį savo judėjimo trajektorijos tašką nurodė miesto viduryje esantį parką. Taip vietos gyventojai neretai pavadina Pusiasalio pilies teritoriją, kur nuo XIX a. išties buvo įveistas parkas. Apie toliau į pietus esančias vietas jis negalėjo nieko konkretaus pasakyti. Teiraujantis, kodėl taip yra, paaiškino, kad ties parku „baigiasi jo pasaulis“. Ši vieta yra visai netoli minėto šv. Jono Nepomuko koplytstulpio, už kurio prasideda jau kita, menkai pažinta erdvė. Šis lokalus pasaulis pačių karaimų įvardijamas „karaimiška Trakų dalimi“, „Karaimų gatve“, „Karaimščizna“, taip pat dažnai sakoma tiesiog „Trakai“, šitaip pabrėžiant, kad kaip tik čia yra *tikrieji* Trakai¹¹.

11 Apie tai, kad Trakų gyventojai skiria penkias miesto dalis, kurios vadinamos *Ragatka (Rogatė)*, *Miasto* (Miestas, Centras), *Jursdyka*, *Karaimščizna* ir *Zamostė* (Užtiltė) minėta straipsnyje „Trakai už miesto vartų“. Jame taip pat atkreiptas dėmesys ir į šiam straipsniui svarbų aspektą – vizualinį ir semantinį kontrastą tarp pietinės ir šiaurinės miesto dalių, pirmąją suvokiant kaip paveldosauginiu atžvilgiu nevertingą ir sužalotą, o antrąją – kaip autentiškesnę ir Trakus reprezentuojančią erdvę (Leparskienė 2014: 49).

Aptariamai erdvei nagrinėti šiame straipsnyje pasitelkiamos dvi šaltinių grupės – Trakų gyventojų (karaimų, lietuvių, lenkų) pasakojimai¹² ir XX a. pirmojoje pusėje karaimų tautybės autorių Abraomo Šišmano ir vyresniojo hazzano¹³ Simono Firkovičiaus užrašyti padavimai apie stebuklingą didžiojo kunigaikščio Vytauto žirgą, taip pat sakiniai šio padavimo variantai. Šie asmenys yra užrašę ir daugiau padavimų; mums jie įdomūs ne tik kaip karaimikos paveldas, bet ir kaip vienas svarbiausių Trakų folkloro šaltinių, kurie dar laukia išsamesnių mokslinių tyrimų.

Domėtis Trakų gyventojų sakiniais paveldu ir karaimų kasdieniu gyvenimu pradėta dar XIX amžiuje. Bene pirmasis antropologinio pobūdžio liudijimas apie Trakų karaimus kasdienėje aplinkoje – dailininko Vincento Smakausko (*Wincent Smokowski*) užrašyti įspūdžiai, kai lankėsi Trakuose 1822 metais. Jo kelionės tikslas buvo perspiešti Salos pilyje išlikusias freskas. Atvykęs susipažino su karaimais, aprašė jų verslus, išvaizdą, pastebėjo, kad jie gerai kalba lenkiškai. Nepatiko jam tik tai, kad jie nieko negalėjo papasakoti apie pilį: vietos karaimų atmintis galėjo atgaivinti ne daugiau kaip penkiasdešimties metų senumo įvykius. Itin didelį įspūdį V. Smakauskui paliko plaukimas su karaimų vyrais į salą kiaura valtimi¹⁴ (Smokowski 1822: 164–165; KŽ: 128). Šis šaltinis iš etnologinės perspektyvos svarbus todėl, kad čia pateikiamas neidealizuotas, kasdienis karaimų tautos paveikslas. (Paprasti kasdienio gyvenimo elementai buvo svarbūs ir straipsnio autorei, jai atliekant empirinius tyrimus Trakų mieste.) Taip pat vertingi ir Vladislavo Sirokomlės (Kondratovičiaus) (*Władysław Syrokomla*) 1857 m. išleistoje knygoje *Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą* pateikiamos įžvalgos, padedančios atkurti karaimiškų Trakų vaizdą XIX a. viduryje. Poetas pastebi, kad karaimai yra lėti ir nerangūs, dėl to ir neturtingi, daugiausia verčiasi daržininkyste, ypač – agurkų auginimu. Nemalonią nuostabą jam kėlė senos, sukrypusios, kone griūvančios jų trobos (Sirokomlė 1989: 39). Vienoje tokių senų trobų jis sutinka tuo metu iš Krymo atvykusį (kilusį iš Lucko, tačiau Krymeėjusį dvasininko pareigas) garsų mokslininką Abraomą Firkovičių (1786–1874), kuris laikytinas vienu pirmųjų karaimų etnogenezės

.....
12 Cituojamų trakiečių, kurių tapatybė nurodoma inicialais, įrašai saugomi Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.

13 Karaimų Bažnyčios galva yra *hachanas*. Anksčiau buvo religiniu ir pasaulietiniu bendruomenės vadovu. Jo pavaduotojas yra vyresnysis dvasininkas *ullu hazzanas*. Dvasininkas, atitinkantis katalikų klebono rangą, yra *hazzanas*. Straipsnyje bus vartojama karaimams priimtina ir jų darbuose įprasta sąvoka *hazzanas* (Kobeckaitė 1997: 21).

14 Vaizdingai ir emociškai pasakojama, kaip plūdo ir sėmė kojas vanduo, o valtyje nebuvo jokio indo jam išsemti. Panikos apimti keleiviai bandė tai daryti su odine kepure, puolė greičiau irkluoti, tačiau valtis tik sukiojosi ratu. Vienintelis valtininkas dėl to nė kiek nesijaudino ir ramino svečius, esą, jau ne kartą ta valtimi yra plukdęs žmones, tad ir šįsyk viskas baigsis laimingai, visi „sausomis kojomis išlipsiantys į salą“: *Nie bójcie się Panowie, suchą nogą na wyspie staniemy* (Smokowski 1822: 164–165; KŽ: 128).

tyrinėtojų¹⁵. V. Sirokomlė savo knygoje perteikia šio asmens pasakojimus apie karaimus. Vienas jų toks: „Ponas A. Firkovičius pasakojo mums apie tradiciją, lig šiol gyvą tarp karaimų, kaip ginkluoti karaimų riteriai kiekvieną rytą, sukalbėję sinagogoje trumpą maldą, šauniai šuoliuodavo link tilto, nutiesto per Galvės ežerą į salos pilį, kur jie tarnaudavo Lietuvos valdovui“ (ten pat: 53). Dar rašo, esą karaimai iki šiol atmena mokytą ir garsų vyrą Ježą Nizanovičių – Biblijos žinovą (Šventojo Rašto daktarą), Radvilų dvaro gydytoją, gimusį 1595, mirusį 1666 metais. Ši informacija liudija, kaip buvo pradėtas formuoti ir skleisti didysis tautos pasakojimas. Karaimų istorijos tyrinėtojai karaimų – karių įvaizdį vertina kaip vieną didžiojo pasakojimo „legendų“, padėjusių kurti šiuolaikinę karaimų tapatybę (plačiau žr. Witkowski 2017: 38). Legendomis šiuo atveju vadinu istorines interpretacijas, kurioms, dalies tyrinėtojų nuomone, trūksta pagrindimo, tačiau tauta jas vertina kaip svarbią tapatybės dalį. Tokių istorinių pasakojimų puoselėtojai visuomet buvo labiausiai išsilavinę žmonės, sąmoningai ugde tautą. Jie stiprino tuos tapatybės ženklus, kurie vienu ar kitu metu atrodė reikalingiausi.

H. Kobeckaitė atkreipia dėmesį į tai, kad po Pirmojo pasaulinio karo priverstinės evakuacijos į savo gimtuosius miestus (atsidūrusius Lenkijos ir Lietuvos valstybėse) sugrįžę karaimai išsyk pradėjo rūpintis bendruomenės reikalais. Svarbia užduotimi išskeltas darbas tautos labui (Kobeckaitė 2014: 59). Jo imasi S. Ch. Šapšalo Vilniuje įkurta Karaimų istorijos ir literatūros mylėtojų draugija (*Towarzystwo Miłośników Historii i Literatury Karaimskiej*, 1932–1940), kurios darbo rezultatas – karaimų etnogenezę galutinai atsiejama nuo žydų, įtvirtinama chazariška karaimų kilmės versija. Šioje draugijoje dirbo A. Šišmanas ir S. Firkovičius. Mums šie žmonės svarbūs todėl, kad karaimų tapatybei stiprinti pasitelkė folklorą, taip prisidėdami formuojant Trakų, kaip dvasinio ir kultūrinio centro, įvaizdį. Jų užrašyti padavimai irgi turėtų būti vertinami kaip intelektualinės veiklos, skirtos karaimų tapatybei sutvirtinti, rezultatas. Į tai bus atkreipiamas dėmesys ir straipsnyje.

Pirmame skyriuje – „*Karaimščizna*: karaimų Trakai“ – karaimiška Trakų dalis bus nagrinėjama kaip kultūrinis subjektas, atpažįstamas ir aprėpiamas per ženklus, kurie atsiveria vietos bendruomenės sakytiniuose tekstuose, jie atliepia kasdienio gyvenimo tikrovę, XX a. patirtis ir ypatingą ryšį su vieta.

Antrame skyriuje – „Padavimas apie stebuklingą Vytauto žirgą: šaltinis apie Trakų karaimų tapatybę ir kraštovaizdį“ – A. Šišmano ir F. Firkovičiaus užrašyti padavimai apie stebuklingą Vytauto žirgą bus vertinami tiek kaip sakytinės, tiek kaip rašytinės kultūros pavyzdžiai. Padavimų variantai bus interpretuojami kaip tekstas, kuriame atsiskleidžia karaimų santykis su Trakų erdve istoriniu, geografiniu ir socialiniu aspektais.

.....
15 Atvykęs į Vilnių, A. Firkovičius tapo neseniai įsteigtos Vilniaus archeologijos komisijos nariu; čia jis susipažino ir su V. Sirokomle.

KARAIMŠČIZNA: KARAIMŲ TRAKAI

Karaimų pasakojimai įdomūs kaip subjektyvaus, tai yra asmeninio santykio su Trakais atspindys. Kita vertus, straipsnyje atkreipiamas dėmesys ir į bendrą kultūrinę atmintį, kuri formuoja kolektyviškai suvokiamos karaimiškos Trakų erdvės paveikslą. Šią erdvę būtų galima įvardyti sociologų vartojama sąvoka *habitus*. Pierre'as Bourdieu ją perteikia kaip „savo vietos suvokimą“, arba „savo vietos jausmą“. Pasak sociologo, žmogus dažnai suvokia savo erdvę kaip savaime suprantamą ir neretai brėžia savo kasdienės veiklos trajektorijas nesąmoningai, nekvestionuodamas savo elgesio priežasčių ir įpročių, kuriuos nulėmė jo gyvenamoji vieta. Tuo tarpu šis elgesys gali būti visiškai nesuprantamas vos už kelių kilometrų kitokioje *habitus* gyvenančiam asmeniui (Bourdieu 1989: 5). Nekaraimų tautybės žmogui gali būti sunku suprasti išimtinai karaimišką santykį su Trakais, nes žinoti istoriją negana, dar reikalinga ir socialinė patirtis. Empirinių lauko tyrimų metu teko ne kartą pajusti, kaip dažnai mano turimos žinios netenka galios, kai susiduriu su šeimų istorijomis. Atrodo, kad kiekvienas karaimiškos Trakų dalies lopinėlis, kiekvienas namas turi bent kelis sluoksnius susipynusių pasakojimų ir, norint juos išnarplioti, reikėtų nagrinėti bent kelių šeimų gyvenimo istorijas.

Viena iš *habitus* reikšmių – tai praktiškai įkūnyta istorija, komunikuojama kasdieniu elgesiu. Ją įkūnijantis individas ar visuomenė (bendruomenė, tauta, klasė, rasė, lytis, karta...) dalyvauja gyvame dialoge, kurio metu asmuo, pats to nesuvokdamas, perima kolektyvines patirtis (Bourdieu, Wacquant 2003: 164). Pasak sociologų Peterio Ludwigo Bergerio ir Thomaso Luckmanno, pasaulis susideda iš daugelio tikrovių, tačiau privilegijuota yra kasdienio gyvenimo tikrovė. Ji sąlygoja didžiausią sąmonės įtampą, įsiverždama į ją sunkiausiai, primygtiniausiai ir stipriausiai. Kasdienio gyvenimo zona – tai aprėpiamas pasaulis (Berger, Luckmann 1999: 35). Vienas parankiausių būdų paaiškinti, kaip vyksta asmens dialogas su kitais žmonėmis ir jį supančiu pasauliu, yra *semiozės* (ženklų kūrimo) procesas. Vietos bendruomenės pateikiamais moduliais matuojama fizinė erdvė atsiskleidžia kaip kultūrinis subjektas, autonomiškas lokalinis pasaulis, turintis savo vardą (-us), išorinius atpažįstamumo ženklus ir vidinę logiką. Algirdas Julius Greimas atkreipė dėmesį, kad erdvės kūrimo procesas vyksta naudojant prigimtinius ir pamatinius jos prasmų išteklius, eikvojant substanciją – jslėmis patiriamą natūralių ir dirbtinių objektų kupiną erdvės visumą, jos pilnatvę. Kiekviena nauja epocha ir karta kuria naują konstrukcinę erdvę. Tame pačiame laike gali koegzistuoti kelios konstrukcinės reikšminės erdvės lygiai taip pat, kaip jame drauge gyvena kelios žmonių kartos. Suvokiama kaip forma, erdvė gali virsti kalba, pranešančia ne apie erdvinius dalykus, o tokia, kuria visuomenė kažką sako pati sau (Greimas 2011: 144).

Pavadinimas *Karaimščizna* pirmiausia nurodo į socialinį ir kultūrinį miesto dalies turinį. Karaimų tautos atstovai iki XX a. antrosios pusės čia sudarė beveik

absoliučią daugumą. Dabar situacija yra pasikeitusi – karaimų kilmės žmonių jau mažuma. Tačiau miestiečių sąmonėje *Karaimščizna* ir toliau siejama su šia bendruomene, patys karaimai laiko ją savo gimtine ir „tikraisiais Trakais“.

Geografiniu požiūriu *Karaimščizna* yra tarytum siauras kyšulys Trakų pusiasalyje. Urbanistiškai visa *Karaimščizna* aprėpiama einant Karaimų gatve. Žodinėje tradicijoje ji, kaip minėta, apima erdvę „nuo stulpo iki tilto“. Analizuojant žmonių liudijimus, ši formulė pasirodė besanti ne tokia griežta: kai kada ta erdvė plečiasi tolokai į šiaurę, apimdama *Zamostę* (Užtiltę) iki pat *Rakalnės* (Arakalnio, Rakalnio). Tai vietovė tarp Galvės ir Akmenos ežerų. Jos pradžia galima laikyti transporto eismo žiedą, nuo kurio išsišakoja keliai, vedantys į Vievį ir Semeliškes. Pastarasis kelias skiria Rakalnę nuo minėtų karaimų žemių, apie kurias dar kalbėsime antrame skyriuje. Savintis *Zamostę*¹⁶ karaimams yra būdinga, nes ten irgi gyvena karaimų, be to, už tilto yra bendruomenės kapinės. Tad tiltą galima laikyti ne tiek skiriančiu ar ribojančiu, kiek *jungiančiu* objektu. Juo labiau kad jis suvokiamas kaip istoriškai savas – tai yra karaimų:

Z a m o s c e vadinom šitą vietą. Tai na Zamosce čia Lavrinovičiai gyveno ir Robačevskiai. [Sakom:] „Idem na Zamosce“, – aišku, kad pas juos jau. Pavardės galim nesakyt jau. <...> – *O tai Zamostė priklausė Karaimščiznai?* – Jo, priklausė. Tiesiog kaip rajoniukas toks (J. F., 2007; LTRF cd 1314).

Kai kalbame apie pietinę *Karaimščiznos* ribą, šv. Jono Nepomuko koplytstulpis ne jungia, bet *skiria*. Tai lėmė jo semantinis turinys – jis svetimas karaimams ir artimas katalikams. Karaimams tai urbanistiškai ir istoriškai svarbi miestovaizdžio figūra, o katalikams – visų pirma gerbiamas ir garbinamas kultūros ir tikėjimo ženklas. Todėl jį įvardijant išryškėja opozicija: stulpas *vs.* šventas Jonas. Vyresnės kartos trakiečiai visuomet kaip tik nuo jo ir brėžia karaimų teritorijos pradžią:

A tam juž, od šwientego Jana, zaczynajo sie Karaimi. Juž tam Karaimi mieszkali, i Polacy też było, mieszało sie tak, ale mało... u nich takie te miejsce aż do mostu. Tam, o jak most jest dalej. A juž za mostem znowu Polacy (V. Č., 2013; LTRF cd 1327).¹⁷

16 Iki XVIII a. pabaigos *Zamostės* (lenk. *Zamosce*, rus. *Замостья*, liet. *Užtiltė, Užtiltis*) vardu buvo vadinama Trakų miesto ekonomijai, o vėliau valstybiniam Bražuolės dvarui priklausiusi valda. Ji apima teritoriją, esančią į šiaurę nuo Trakų pusiasalio, už tilto, nutiesto per sąsmauką tarp Galvės ir Totoriškių ežerų. Trakų miesto dalimi ji tapo tik sovietmečiu. Paradoksalu, bet vos tik *Zamostė* buvo oficialiai įtraukta į miesto ribas, jos vardas išnyko iš žemėlapių, tapdamas žodinės tradicijos paveldu.

17 „O ten jau, nuo švento Jono, prasideda karaimai. Jau ten karaimai gyveno, lenkų irgi buvo, maišėsi, bet mažai... vieta net iki tilto. Ten, kur toliau yra tiltas. O nuo tilto jau vėl lenkai.“ (Tekstai lenkų kalba pateikti pusiau fonetine rašyba; juos parengė A g a t a A d a m a i t y t ė. Visi lietuviški vertimai mano. – L. L.).

Religinis karaimų pasaulis *kitiems* visuomet buvo gana sunkiai suprantamas. Antai vietos gyventojai, neturėdami tikslų žinių apie karaimų religiją, paprastai aiškino ją kaip „karaimų tikėjimą“. Nemažai tarpukariu gimusių kitų tautybių asmenų negali pasakyti, kaip tiksliai ji vadinasi, ir įvardyti esminių jos bruožų. Tiesiog nurodoma, kad ši religija skiriasi nuo visų kitų jiems pažįstamų. Ji lyginama su totorių, kartais – žydų tikėjimu, atsiranda ir folklorinių jos interpretacijų. Kadangi tarpukariu Trakų kenesos vartai dar buvo papuošti Dovydo žvaigžde¹⁸, tad kai kurie trakiečiai arba aplinkinių kaimų gyventojai manė, kad karaimai tiki į šią žvaigždę. Kita versija, teigianti, kad šios tautos garbinimo objektas – mėnulis, gali būti susijusi su mėnulio kalendoriumi, pagal kurio ritmus savo religinį gyvenimą tvarko karaimų bendruomenė. Kai kurie žmonės mano, kad karaimai yra musulmonai. Įdomu, kad tokią versiją pateikė tie asmenys, kurie nuo vaikystės artimai draugavo su karaimais ir teigia domėjęsi jų tikėjimu, yra buvę kenesoje. Pasitikslinus, o kokios jų nuomonės, totorių religija, paaiškėjo, kad nėra skiriamos nei karaimų, nei totorių, nei žydų religijos, visos jos įvardijamos kaip musulmoniškos. Karaimai tiesiog suvokiami kaip *kitatikiai* (taip pat plg. Anglickienė 2006: 242).

Karaimų išskirtinumas pabrėžiamas ir pasakojimuose apie jų kilmę, jų verslus ir protą, religiją. Plačiau aptarkime kilmės istorijas. Kad karaimai yra „atvežti“, žino tiek išsilavinę, tiek vos kelias klases baigę žmonės. Versijos gali būti įvairios, tačiau karaimų apgyvendinimas Trakuose konkrečiai siejamas su valdovo – Jogailos arba Vytauto Didžiojo – valia. Žinoma, neatmestina, kad ši informacija pasiekė pašnekovus per mokyklą, bet abejonių nekelia ir tai, kad ji yra susipynusi su jau anksčiau gyvavusio tradicinio žinojimo sluoksniais. Tai rodo ir V. B., gyvenančio šalia Trakų esančiame Akmenos kaime, pasakojimas:

Это просто семьи завезено. Это король Ягело золотом их купивши для охраны замка, двенадцать семей. <...> В Тракае есть такие семьи, что вымерши, нету. А так считалось, что двенадцать их. Большинство они чуть ни с... женются свои чуть не со своими. – *А вера какая у них?* – Вера? Вера то была сильна у них. <...> Они веруют в самого важно[го] у них – месяцу (V. B., 2007; LTRF cd 1321).¹⁹

Archetipinis mąstymas atpažįstamas iš nurodyto atvykusių karaimų šeimų skaičiaus – *dvylika* ir iš motyvo apie *auksu pirktą* ištikimybę. Drauge su liaudiška karaimų religijos interpretacija kilmės naratyvai kuria egzotišką šios tautos įvaizdį.

18 Vėliau pakeista herbu, kuriame pavaizduota tvirtovė, skydas ir ietis. Dovydo žvaigždė greičiausiai nuimta artėjant karui su vokiečiais, idant būtų atsiribota nuo simbolių, kurie priskiriami vien tiktai žydams.

19 „Čia paprasčiausiai suvežtos šeimos. Čia karalius Jogaila auksu juos nupirkęs, kad pilį saugotų, dvylika šeimų. <...> Trakuose yra tokių šeimų, kur išmirė, nėra. O taip manyta, kad dvylika jų. Dauguma jų vos ne... tuokiasi vos ne su saviškiais. – *O koks jų tikėjimas?* – Tikėjimas? Jų tikėjimas tai buvo stiprus. <...> Jie tiki į patį svarbiausią pas juos – mėnulį.“

Iš Baltarusijos kilusi ir pietinėje Trakų dalyje (t. y. toli nuo *Karaimų galo*) gyvenusi I. R. *Karaimščiznq* nurodė esant ten, kur *sinagoga*. Taip karaimų maldos namus kenesą kartais (rimtai arba juokaudami) vadindavo ir kiti miestiečiai, kuriuos pasakotoja įvardija kaip „saviškius“ (rus. *наши*) ir tikriausiai turi galvoje lenkus. Įvardijimas pagal panašumo principą rodo menkas žinias apie karaimų religiją. Tą žinių trūkumą paaiškina ir pateisina I. R. frazė, ištarta paklausus, ar ji kada nors lankėsi kenesoje: *Вообщем, то как чужое, как чужой дом цуцается* („Apskritai, tai tarsi svėtima, kaip svetimi namai buvo laikomi“).

Kenesos „svetimumas“ suponuoja ir visos šios miesto dalies „svetimumą“. Tokia pozicija neturėtų būti suvokiama kaip atmetimo reakcija, veikiau tai tam tikra etinė elgesio ir mąstymo norma. Peržengti svetimų namų slenkstį trukdo kultūrinis ir dvasinis barjeras, kurio egzistavimas priklauso nuo abiejų šalių: vieni nepakankamai atsiveria (karaimai), o kiti savavališkai nedrįsta tos ribos peržengti, kitoniškumą toleruodami kaip savaime suprantamą dalyką. Galų gale iš I. R. kalbos matyti, kad nekaraimams toje erdvėje nelabai ir būta vietos. Anot jos, visuose nameliuose iš vienos ir kitos gatvės pusės gyveno tik karaimai. Verta atkreipti dėmesį į dar vieną jos pasakytą frazę aptariamai erdvei apibūdinti: *Там ихни дома. Там Караимуцизна целая*. Lietuviškai tai galėtų būti verčiama kaip *ištisa* arba *visa Karaimščizna*. Tokiu pasakymu perteikiama kokybinė vietovardžio reikšmė, pabrėžiama, kad šios teritorijos savininkų būta daug. Erdvė priklauso joje esančių *namų* šeiminkams. Gatvė, abipus jos išsidėstę namai, visai šalia esantis ežeras ir kenesa – esminiai regimieji *Karaimščiznos* bruožai.

Karaimščizna yra neatsiejama nuo gatvės vaizdinio. Sovietmečiu palei Totoriškių ežero krantą nutiesta dar viena – šalutinė gatvė, kuriai suteiktas oficialus *Trakų gatvės* vardas. Tačiau visi šioje teritorijoje esantys namai ir toliau yra registruojami *Karaimų gatvės* adresu. Anksčiau, keliaujant iš šiaurės pusės, nuo Kauno ar Semeliškių, tik ja buvo galima patekti į Trakų centrą. Antrosios Lenkijos Respublikos valdymo laikais ji vadinta *Kowenska*, sovietmečiu jai suteiktas *Marytės Melnikaitės* vardas. 1939 m. Vilniaus kraštą prijungus prie Lietuvos ir atkūrus nepriklausomybę, buvo sugrąžintas iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos buvęs *Karaimų gatvės* pavadinimas, kuris šnekamojoje tradicijoje dažnai suprantamas kaip *Karaimščiznos* sinonimas. Abu šie vietovardžiai – tai nuoroda į erdvės šeiminkus.

Karaimų gatvė ėjo aukščiausia kalvos ketera, per centrą. Abipus jos viena šalia kitos buvo išsidėčiusios karaimų sodybos: šalia gatvės – gyvenamasis namas, už jo – ūkiniai trobesiai, už kurių iki pat ežero kranto leidosi daržai arba sodai. Dėl paežerėje buvusių daržų kraštovaizdis kitapus ežero atrodė labai atviras ir tuščias, o gyvenamieji namai matomi tik aukščiausiam peizažo taške. Karaimų valdos viena nuo kitos paprastai buvo atitvertos tvoromis, kurios skaidė *Karaimščiznq* siauromis juostomis:

Tėvas sako: „Tu žinai, – sako, – anksčiau gi visos žemės tai ateidavo iki pačio ežero. Iš ežero ir laistė ir daržą. Jeigu kažkokio kaimyno vaikas arba kitas vaikas užsinerėdavo pažuvauti būtent ant to kranto, kur išeina tavo <...> tvora, tai būtinai turėjo ateit paklaust, ar galima ant tavo kranto... Ne tavo krantas, bet toj vietoj, kur tas krantas, pažuvaut. – *Tvora eidavo iki ežero?* – Iki ežero. Kaimynas nuo kaimyno per tvorą. – *Tai anksčiau daug tvorų buvo Trakuose?* – Taip. Būtent taip. Buvo juostos. Čia nebuvo kelio. Čia gi kelio nebuvo absoliučiai (R. L., 2014; LTRF cd 1325).

Kiekviena „juosta“ susijusi su kurios nors karaimų šeimos ar kelių šeimų istorija. Tai bendruomenės kolektyvinės atminties dalis ir svarbus *savų* Trakų geografinio suvokimo kriterijus. Kaip per bendruomenę prie *Karaimščiznos* „prijungiamo“ ir *Zamostė*, matyti iš to, kad ši dalis pavadinama savo daryba ir sąskambiu į *Karaimščizną* panašiu vietovardžiu *Bonkovščizna*:

Kaip vadinosi vieta už tilto? – B o n k o v š č i z n a vadinosi [*juokiasi*]. Ten Lavrinovičiai – B o n k a i. Jie buvo labai karšti žmonės, ir pavadino „Bonkai“. Bonkai – kur kanda karves, kiaules. Maždaug kaip gegužinis žukas. Žžžž – va taip va daro. Ten pats galas, karaimai kur gyvena. Bonkovščizna (Z. R., 2013; LTRF cd 1329).

Bonkais vadina kelias vienės šeimos kartas. Ši giminė gyvena dviejose sodybose abipus gatvės. Vienas iš *Bonkų* netgi savo gimimo vietą apibūdina per šeimos pravardę, o ne per konkretų vietovardį, o ir pačią pravardės kilmę priskiria „garbingai senovei“.

Seniems laikams, tai yra karaimų įsikūrimo Trakuose metui, reikėtų priskirti ir už tilto prie ežero esančias jų kapines. Nors ankstyviausieji kapai datuojami XVIII a., tačiau negalėtume paneigti, kad tose vietose buvo laidojama ir seniau. Šios kapinės užima gana didelį plotą, tačiau tai yra itin retai lankoma vieta. Savo artimųjų ir protėvių kapų lankymui karaimų kalendoriuje yra skirta tam tikras laikas birželio ir liepos mėnesiais. Individualus artimųjų kapų tvarkymas ir dažnesnis jų lankymas karaimų tradicijoje atsirado neseniai, galimas daiktas, nusižiūrėjus į lietuviškus kapinių tvarkymo įpročius. Šiaip kapinės karaimams – kitas pasaulis, kurio jie nė nepriskiria *Zamostei*. Pastaroji pirmiausia suvokiama kaip gyvųjų pasaulis.

Savo pasaulį karaimai pažįsta taip gerai, jog gali kalbėti apie jį metaforomis ir humoristiškai. Humoras akivaizdus ir aptariamame padavime. Kartą, netikėtai atsidūrus trijų skirtingų kartų karaimų draugijoje, nuspręsta pasinaudoti proga ir pasiteirauti, kaip jie vadina tą miesto dalį, kur gyvena karaimai. Buvo atsakyta, kad tai *Jenzyk* (Liežuvis). Vietovardis buvo paaiškintas pasitelkus gyvenimišką pavyzdį: eidamas per *Karaimščizną* gali išgirsti už lango šiurenant užuolaidas; iš to gali suprasti, kad esi stebimas ir būsi apšnekėtas – apie tai, kurėjai ir ką darei, netru-

kus sužinos *visi*. Tiek vietovardis, tiek jo paaiškinimas yra tiesioginė užuomina į liežuvavimą. „Liežuviu“ gali būti vadinamas kraštovaizdžio objektas (pusiasalis, ragas, kyšulys). Kita vertus, liežuvius yra už verbalinių komunikavimą atsakinga kūno dalis. Taigi gyventi *Jenzyk*, vadinasi, būti apkalbamam kitų bendruomenės, kurioje individo asmeninis gyvenimas yra ir kolektyvo reikalas, narių. Atkreiptinas dėmesys, kad tie „apšnekantys“ bendruomenės atstovai yra anonimiški. Juos apibūdina tik judesys (užuolaidos sujudėjimas) ir garsas (šiurenimas). Tačiau anonimiškumas reiškia ir visuotinumą. *Kiekvienas* yra apšnekamas ir *kiekvienas* apšneka. Tai būdinga mažoms bendruomenėms, nors tą patį galima pasakyti ir apie visą miestą. Tačiau karaimai taip apibūdina būtent savo Trakų miesto dalį. Puikus savo gatvės pažinimas urbanistine ir genealogine prasmėmis, socialinis aktyvumas, išreiškiamas domėjimusi vienas kito veikla bei gyvenimu, – visa tai liudija intymumą, kuris jungia tiek bendruomenės narius tarpusavyje, tiek visą bendruomenę.

Tokio glaudaus ryšio nebūtų be labai svarbaus reiškinio – sėsłumo. Lenkas V. Č., apibūdindamas po karo vykusius demografinius pokyčius, prisimena, kad daug lenkų ir rusų išvyko iš Trakų (repatrijavo), tuo tarpu karaimai liko savo vietose, savo namuose. Jo nuomone, ši Trakų dalis tautiniu atžvilgiu pasikeitė mažiausiai. Taigi kiti trakiečiai karaimus suvokia kaip *sėsłiausius*, prie savo žemės ir namų prisirišusius žmones. Patys karaimai pokyčius savo *orbis interior* vertina kritiškiau. Prisimename, kad ir anksčiau ne vien karaimų čia gyventa, o dabartinė situacija įvardijama kaip labai smarkiai pasikeitusi. Sovietmečiu nemažai karaimams priklausiusių pastatų buvo nacionalizuota. Daugelis karaimų šeimų buvo priverstos palikti savo namus arba turėjo jais dalytis su atvykėliais – karo pabėgėliais, kareiviais, tarnautojais. Kaip nurodo R. L., „namai liko, tačiau savininkai pasikeitė“. Pasikeitimus lėmė ir vidinės permainos: XX a. antrojoje pusėje sumažėjo gimstamumas, vis daugiau karaimų kūrė mišrias šeimas, pradėjo keltis į patogesnius butus daugiaaukščiuose namuose.

Nepaisant pokyčių, išliko jau ne kartą minėtas tvirtas karaimų ryšys su šia Trakų dalimi. Didžiausią reikšmę turi religinis ir bendruomeninis traukos centras – kenesa. Taip pat kelis kartus pabrėžti *namai*; jie yra tarytum socialinės atminties vietos, primenančios bendruomenei, atskirai šeimai ar asmeniui reikšmingus įvykius. I. R., V. Č. ar kitam kuriam miestiečiui pakanka apibendrintai pasakyti, kad „Karaimų gatvėje gyvena karaimai“, tuo tarpu pačių karaimų pasakojimai būna labai išplėtoti, detalizuoti, gausiai kontekstualizuoti. Žmogui iš šalies, tai yra karaimų bendruomenei nepriklausančiam asmeniui, tą žinojimą nelengva perprasti, juo labiau – korektiškai interpretuoti. Pavardės, pravardės, šeimų istorijos, paveldėjimo situacijos, genealogijos, intymios tarpusavio santykių detalės, namų spalvos ir netgi valstybiniai jų numeriai, istoriniai įvykiai – visa tai formuoja *karaimiškus Karaimščiznos* naratyvų motyvus. Tokį naratyvą galima išgirsti tik atviro pokalbio metu, kai pasakojantysis pasitiki klausančiuoju, arba tada, kai pasiseka pakliūti į karaimų būrį.

Karaimų sėslumą reikėtų vertinti greičiau kaip mentalinį prisirišimą prie savos Trakų dalies, kaip istoriškai susiklosčiusią tradiciją, kuri net keturis šimtmečius (XV–XVIII a.) buvo palaikoma valstybinių privilegijų. Tuo tarpu nuo XIX a. turėjo atsirasti papildomų jos išsaugojimo mechanizmų, kurie neatsiejami nuo modernios karaimų etninės tapatybės formavimosi procesų (visa tai trumpai jau aptarėme). Taip pat vertėtų užsiminti apie karaimų poeziją, kur daug dėmesio skiriama Trakams. Išskirtinas S. Firkovičiaus poetinis palikimas. Apie šio žmogaus pastangas ugdyti karaimų sąmoningumą, puoselėti tautinį tapatumą tarpukariu atsimens devintą dešimtį skaičiuojantis karaimas S. J. Pasak jo, tarpukariu drauge su kitataučiais lankydami valstybines mokyklas karaimų vaikai įprato bendrauti lenkų kalba, o jam pačiam netgi buvę lengviau šnekėti lenkiškai nei karaimiškai. Į tokius kalbinio elgesio pokyčius reagavo vyresnės kartos bendruomenės nariai, drausdami *Karaimščiznos* teritorijoje kalbėti tarp savęs ne karaimų kalba. Bendruomenės dvasinis autoritetas S. Firkovičius stengdavosi pedagogiškai pasiūlyti karaimiškų atitikmenų žaidimams ar jų pavadinimams. S. J. atmintyje tai paliko ryškų pėdsaką:

До войны русского не знали. И литовского не знали. Мы знали караимский и польский. И, признаться... Ну, в польской школе учились, я шесть классов закончил... И нам легче было говорить по польски, чем по караимски. Но на Караимцизне как жили, так если кто услышит, что мы говорим по польски, [говорит]: „S i ó z l i a j t i e k a r a j č e!“ – „Говорите по караимски!“ Любо́й, кто услышит (S. J., 2012; LTRF cd 1313).²⁰

Tai liudijimas, kaip tarpukariu buvo mėginama sustabdyti kalbinės kaitos procesus, kurie itin suintensyvėjo XX a. antrojoje pusėje, išstumdami karaimų kalbą iš namų erdvės ir iš kasdienio bendravimo. Šitaip *Karaimščizna* prarado savo kalbinį išskirtinumą, o karaimai – vieną iš dvasinės ir kultūrinės savisaugos priemonių.

Sakytiniai duomenys nepateikia tiesioginės informacijos apie kalbos įtaką ryšiui su vieta. Nagrinėjant kiekvieno karaimo gyvenimo istoriją atskirai, matyti, kad troškimas būti Trakuose pirmiausia susijęs su šeima ir bendruomene, tai yra su tarpusavio santykiais. Tačiau yra vienas dalykas, leidžiantis nustatyti ryšį tarp kalbos, bendruomenės ir vietos, – karaimams taikoma pravardė *bundziukas*. Karaimiškas žodis „bunda“ reiškia „čia“, tad ši pravardė tarytum pašiepia karaimų sėslumą.

.....
 20 „Iki karo rusų kalbos nemokėjome, ir lietuviškai nemokėjome. Mes mokėjome karaimų ir lenkų. Ir, reikia prisipažinti... Na, lenkų mokykloje mokėmės, aš baigiau šešias klases... Ir mums buvo lengviau kalbėti lenkiškai nei karaimiškai. Bet Karaimščiznoje kai gyvenome, tai jeigu kas išgirdavo, kad mes kalbame lenkiškai, tai [sakydavo]: „S i ó z l i a j t i e k a r a j č e!“ – „Kalbėkite karaimiškai!“ Kiekvienas, kas tik išgirdavo.“

Mūsų tyrimo atveju ji liudija tautos prisirišimą prie žemės, prie vietos, prie namų ir etninę išskirtinumą. I. P. prisimena, kad kitų tautybių trakiečiai pravardžiuodavo karaimus. Pasak jo, *Zamostėje* gyvenę vaikinai išgėrę įsidrąsindavo ir išeidavo į Karaimų gatvę erzinti karaimų. Tai nebuvo dažnas reiškinys, tačiau apgirtusiojo elgesys atspindi miesto bendruomenės narių sąmonėje egzistuojančią skirtį tarp „saviškių“ ir „karaimų“:

Такие были из за моста, такие <...>. Ну, они по старше были хлопцы. <...> Они работали в реставрации на замке и любили выпивать. После зарплаты на Караимской смеялись: „Осадное положение.“ „Иди сюда, б у н д ю к!“ – [кричали]. Не дрались, там просто пугали их. <...> Смеялись мы: „Всё, замостянские пьяные, на Караимской осадное положение“ (I. P., 2015; LTRF cd 1319).²¹

Pokario kartos karaimas Z. R. tikslios žodžio „bundziuk“ reikšmės neatsimena; jam tai tik smagus žodis, primenantis vaikystę. Tokiūs pravardės viešas ištarimas galėjo būti toleruojamas tik šiame amžiaus tarpsnyje, nors karaimė R. K. atsimena, kad net ir vaikystėje suaugusiųjų kompanijoje pavartojusi šį žodį ji buvo subarta, į jį sureaguota kaip į karaimams nepriimtina ir įžeidžiantį. Moteris paaiškino, kad tokia pravardė tarp karaimų vaikų buvo vartojama tada, kai vaikai norėdavo atskirti *Karaimščiznoje* gyvenantį karaimą nuo to, kuris gyvena už jos ribų.

Karaimų išties gyventa ir kitose Trakų vietose. Vis dėlto bendruomenei pasklidus miesto erdvėje, žinojimas, kur gyvena tautiečiai, išliko: karaimai gali išvardyti visus savuosius, atsidūrusius už *Karaimščiznos* ribų (Leparskienė 2014: 54).

Sava erdve karaimai laiko ir turistų pamėgtą alėją palei Galvės ežerą. Ji įrengta sovietmečiu, atėmus dalį karaimų daržų. Nors vyresnei kartai šis valdžios žingsnis atrodė lyg pasikėsinimas į jų teritoriją, tačiau kartu su alėja augusiems karaimams ji tapo svarbiausia laisvalaikio erdve, jų pačių vadinama *Alėja*. Šiandien turistų antplūdis tarsi ir vėl atima iš jų šią savą *Karaimščiznos* dalį. Tačiau dėl to nesikeičia vidinis santykis, paremtas žinojimu, kad kiekviena esamo ar neberegimo kraštovaizdžio detalė pasakoja pirmiausia apie jų bendruomenės gyvenimą. Atskira tema – karaimų veikla Trakų ežeruose. Ji taip pat daugiausia susijusi su laisvalaikiu. Tarp jaunimo buvo paplitusi piknikų, gegužinių tradicija, susirinkusi kompanija plaukdavo ilgesniam laikui į salas stovyklauti. Šios temos šįkart neplėtosiu. Ežerai šio tyrimo rėmuose bus aptarti kitame skyriuje.

.....
21 „Tokie buvo iš už tilto, tokie <...>. Na, jie buvo vyresni vaikinai. <...> Jie dirbo prie pilies restauracijos ir mėgo išgerti. Po algos Karaimų gatvėje juokdavosi: „Prasidėjo apgultis.“ „Eikš čia, bundiuk!“ – [šaukdavo]. Nesimušdavo, tiesiog paprasčiausiai juos gąsdindavo. <...> Mes juokdavomės: „Viskas, zamostiškiai girti, Karaimų gatvėj apgultis.“

PADAVIMAS APIE STEBUKLINGĄ VYTAUTO ŽIRGĄ: ŠALTINIS
APIE TRAKŲ KARAIMŲ TAPATYBĘ IR KRAŠTOVAIZDĮ

Padavimą apie stebuklingą kunigaikščio Vytauto žirgą vieni karaimai sako išgirdę iš senelių ar tėvų, kiti skaitę, tretį sužinoję iš mokytojų ar dar iš ko nors. Dabar galima pamatyti ir animuotą jo variantą²². Kad ir koku būdu su padavimu susipažįstama, kad ir kaip jis vertinamas, abejonių nekelia tai, kad jį žino turbūt visi su Trakais kaip nors susiję karaimai. Padavime veikia karaimai, kunigaikštis Vytautas ir jo žirgas. Erdvė, kurioje vyksta veiksmas, apima vien tiktai *Karaimščizną* (apie kitą Trakų dalį nė neužsimenama), ežerus, kurie ją supa (Totoriškių ir Galvės), ir užmiesčio teritorijas, kurios priskirtinos karaimų kultūriniam ir ūkiniam laukui: kapines, Karaimų laukus ir šalia šių objektų esančius ežerus – Akmenos, Plomėnų, Puvėko. Tai yra visos tos vietos, kurias galėtume vertinti kaip karaimišką Trakų erdvę, arba karaimišką kraštovaizdį.

Šis padavimas daugiausia sulaukė ir lietuvių folkloristų dėmesio. Jį dar 1971 m. ekspedicijos Trakuose metu užrašė ir *Tautosakos darbuose* paskelbė Bronislava Kerbelytė ir Jurijus Novikovas (1993: 208–211), tačiau plačiau nenagrinėjo. Archeologas Vyktintas Vaitkevičiaus ir tautosakininkė Daiva Vaitkevičienė knygoje *Lietuva: 101 legendinė vieta* Trakus pristato kaip kunigaikščio Vytauto miestą, o aptariamą padavimą išskiriamas kaip atspindintis išimtinai karaimišką istorinį santykį su kunigaikščiu (Vaitkevičius, Vaitkevičienė 2011: 85). Menotyrininkė Giedrė Mickūnaitė padavimą apie stebuklingą žirgą analizuoja kaip naratyvą, kuriame atskleidžiamas karaimų žodinėje tradicijoje išlikęs Vytauto Didžiojo kaip „pasakų princo“ įvaizdis (Mickūnaitė 2008: 284–287).

Vis dėlto pirmieji į jį dėmesį atkreipė karaimų autoriai – A. Šišmanas ir S. Fir-kovičius – sudarydami beletrizuotus Trakų karaimų padavimų rinkinius. Iš Krymo kilęs A. Šišmanas 1936–1944 m. ranka rusų kalba prirašė sąsiuvinį padavimų, pavadintą *Легенды и предания караимов Литвы*. Šis rankraštis dabar saugomas Vrublevskių bibliotekos S. Ch. Šapšalo fonde (LMAB F. 143, b. 1531)²³. Pirmajame lape yra dedikacija pačiam S. Ch. Šapšalui. Viena dalis padavimų autoriaus priskiriama Krymo tradicijai, kita dalis Trakų; iš viso užrašyta šešiolika pasakojimų. Vieni jų panašūs į padavimus, kiti – į istorines apybraižas, tretį kalba apie karaimų tarpusavio santykius, religiją. Rašymo stilius gana rūstus. Pažymėtina tai, kad prie kiekvieno pasakojimo nurodyti pateikėjai. Antai mums rūpimą padavimą apie kunigaikščio Vytauto žirgą „Чудесный конь“ A. Šišmanas nurodo užrašęs iš Zuzanos Chorčenkovo. Abejoti dėl to, ar žmonės buvo kalbinami, turbūt nevertėtų, tačiau dėstymo

22 <https://vimeo.com/117745321>

23 Padavimus kiek plačiau yra aptaręs Michailas Kizilovas (2015: 172–173). Jis nurodė, kad yra parengęs šiuos padavimus spaudai. Šiandien dalis jų išversta į lenkų kalbą ir paskelbta internete įgarsinti (žr. <http://www.legendy.karaimi.org/>).

stilius (plačiai atskleidžiamos istorinės aplinkybės, gausu didaktinių epizodų, išryškintas dramatisms) aiškiai sufleruoja ir užrašiusiojo redakciją. Reikia paminėti, kad A. Šišmanas yra 1936 m. išleistos istorinės knygos *Osadnictwo karaimskie w Trokach za Wielkich Książąt Litewskich* autorius. Ši aplinkybė rodo, kad jis tuo pat metu domėjosi ir karaimų istorija, ir folkloru. Knygoje taip pat yra skelbiamas padavimas lenkų kalba „Cudowny rumak W. K. Witolda. (Legenda karaimska)“ (Szyszman 1936: 44–45). Tekstas identiškas rankraštyje užrašytam padavimui rusų kalba.

Rankraštyje A. Šišmanas gana korektiškai nurodė naudotą literatūrą. Tai padeda nustatyti galimai autentiškus folkloro epizodus bei istorinius ekskursus. Negalima atmesti galimybės, kad ir patys pateikėjai padavimams galėjo suteikti istorinį kontekstą viena ar kita užuomina, kuri įkvėpė A. Šišmaną tam tikra kryptimi plėtoti tekstą. Ekspedicijos metu ne kartą įsitikinau, kad nemaža dalis karaimų turi polinkį plačiau pateikti savo vertinimus istorijos ar kultūros klausimais. Kad A. Šišmanas paisė vietos kultūros, rodo minėtoje jo knygoje pateiktas Trakų miesto planas. Jame nurodytas tik žodinėje tradicijoje žinomas vietovardis – *Karaimszczyzna*. Knygoje taip pat yra daugiau komentarų, susijusių su vietos tautosaka ir vietovardžiais. Už šios medžiagos išaiškinimą jis dėkoja Trakų hazannui.

S. Firkovičius – visą gyvenimą praleido Trakuose, ir dabartinių Lietuvos karaimų laikomas labai svarbia asmenybe. Sovietmečiu jis buvo vienintelis oficialus karaimų dvasininkas visoje Sovietų Sąjungoje. Išskirtinis S. Firkovičiaus kūrybinis palikimas – poezija, pjesės, padavimai. Apie pastaruosius kol kas pačių karaimų rašoma ir kalbama mažiausiai. Lauko tyrimu metu mano kalbinta mokytoja O. B. pasakojo kartą buvusi pas S. Firkovičių svečiuose, ir hazzanas jai užsiminęs, kad domisi padavimais ir juos renkas.

Iš arčiau susipažinti su rankraščiais nepriklausomybės pradžioje galimybę turėjo Trakų rajono viešosios bibliotekos darbuotoja Jadvyga Kulikienė. 1992 m. ji surinko bylą, kurią pavadino *Trakų karaimų padavimai* (ji saugoma bibliotekos Kraštotyros skyriuje). Tituliniame rinkinio lape užrašyta, kad padavimai priskiriami S. Firkovičiui ir užrašyti iki 1940 metų; sovietmečiu jis viešai niekam jų nerodė, tačiau kai kurie karaimai rinkinį persirašydavo ir saugodavo kaip šeimos relikviją. J. Kulikienė nurodo šį rinkinį perspausdinusi iš asmeninio Boguslavo Pileckio rinkinio²⁴. Iš tikrųjų šiame rinkinyje sudėti to paties A. Šišmano surinkti padavimai, tik perspausdinti rašomąja mašinėle²⁵.

.....
24 Išsamiau pakalbėti su šiuo asmeniu man nepavyko.

25 J. Kulikienė taip pat byloje užrašė, kad rinkinio kopiją perdavusi ir Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto tautosakos rankraštynui, tačiau man jo čia rasti nepavyko. Taip pat B. Kerbelytė užsimena, kad padavimą dar 1971 m. papasakojęs karaimas Mykolas Tinfavičius sakė, kad to paties siužeto labiau išplėtotą jo variantą rusų kalba skaitęs Trakų bibliotekoje. Iš kai kurių teksto detalių galima spėti, kad skaitytas A. Šišmano padavimo variantas.

Kitoje J. Kulikienės sudarytoje byloje – *Legendos ir padavimai apie Trakus* yra dar vienas mašinraštis su kitais S. Firkovičiaus surinktais ir užrašytais padavimais pavadinimu „Trakų karaimų padavimai (rusų k.)“. Visi šiame rinkinyje esantys aštuoni padavimai yra paskelbti, tik, deja, kito autoriaus vardu. 1994 m. jie kone pažodžiui buvo išversti iš rusų į lietuvių kalbą, kiek patrumpinti ir išleista knygelė *Trakų ežerų legendos*, kurios autorystė priskiriama Galinai Bogdel (1952–1995). Vėliau knygelė su tais pačiais ir naujais G. Bogdel sukurtais pasakojimais nuo 1996 metų ne vieną kartą perleista pavadinimu *Trakų krašto legendos ir pasakos*²⁶. Šios knygelės yra bene vienintelis išimtinai Trakų folklorui (padavimams) priskirtini leidiniai. Sugrąžinus daliai legendų autorystę, jos turėtų būti vertinamos ir kaip Trakų karaimų palikimas.

Ta aplinkybė, kad J. Kulikienės abu S. Firkovičiui priskiriami karaimų padavimų rinkiniai yra rašomąja mašinėle spausdinti ant tokio paties popieriaus, rodytų, kad į biblioteką jie galbūt pateko panašiu metu ir iš to paties šaltinio. Tačiau šio straipsnio rengimo metu apklausti trakiečiai negalėjo paliudyti, kaip buvo iš tiesų. Taip pat lieka atviras klausimas ir dėl kai kurių S. Firkovičiaus užrašytų padavimų autorystės antrajame rinkinyje. Vis dėlto padavimas „Конь князя Витаутаса“ tokių abejonių beveik nekelia pirmiausia dėl to, kad jame labai ryškiai atliepiamos vien tiksliai karaimams svarbios kasdienio gyvenimo realijos. Tai rodo žemiau pateikiama rasto mašinraščio teksto analizė.

Lyginant S. Firkovičiaus padavimą su panašiu metu užrašytu A. Šišmano variantu, matyti, kad nors jų siužetinės linijos ir tos pačios, bet pabrėžiami kiek kiti dalykai. Tie skirtumai skatina atkreipti dėmesį į šiuo padavimu autorių siunčiamas tam tikras žinutes apie karaimus.

A. Šišmanas padavimą pradeda nuo pasakojimo apie Juodąją jūrą, žalias stepes ir teritorijas, esančias už senosios Lietuvos ribų, kur padavimo laiku Vytauto Didžiojo pulkuose kariavo karaimų vyrai. Šitaip padavimu tarsi sutvirtinamas straipsnio pradžioje minėtas karaimo – kario įvaizdis. Taip pat atliepiama ir dualistinė (Krymo ir Trakų) karaimų tėvynės samprata. Vis dėlto A. Šišmano padavimo tekste Krymas ir snieginga lietuviška žiema (galbūt autoriui tikslingai to nesiekiant) išskyla kaip poliarinės priešybės. Potvynis tampa Trakų (ir apskritai Lietuvos) gamtos, prie kurios karaimams reikėjo priprasti, įvaizdžiu. A. Šišmano padavimo variantas pri-

26 1996 m. išleistos knygelės anotacijoje nurodyta, kad „G. Bogdel pasakų ir legendų ištakos – senųjų Trakų gyventojų sėkmės, savaip suvoktos ir perpintos autorės fantazija. Šie kūriniai kupini autorės išmonės, tampa originalia kūryba, skirta mylimam gimtajam kraštui – Trakų ežerams, miestui ir jo gamtai“. Publikacijos buvo išleistos po ankstyvos G. Bogdel mirties; galbūt tai ir sutrukdė rengėjams nustatyti pirminį dalies „sakmių“ šaltinį – karaimo S. Firkovičiaus rusų kalba rašytą mašinraštį. Kita vertus, norint sužinoti daugiau, reikėtų įdėmiau panagrinėti G. Bogdel rankraštinių palikimą. Gali būti, kad šiedu žmonės dalijosi savo kūryba, nes gyveno kaimynystėje, dabartinėje Karaimų gatvėje.

verčia susimąstyti apie padavimo kilmę. Būtų galima kelti hipotezę, kad padavimu liudijama atmintis apie karaimų adaptaciją naujoje vietoje:

После суровой зимы, под теплыми лучами весеннего солнца, быстро таял снег. Мутные талые воды быстро стали сбегать к озерам. Уровень их неудержимо стал повышаться, и наконец озера Гальве и Тоторишкес слили свои воды, образуя одно беспредельное сверкающее пространство. Залита была вся Караимщизна, и ее бедные жилища образовали ряд печальных островков.²⁷

Iš visų pusių vandens apsuptų Trakų kraštovaizdis išties turėjo daryti didelį įspūdį naujakuriams iš visiškai kitokios klimato zonos. Tai liudija iš Krymo tarpukariu į Trakus atitekėjusi L. J.:

У меня впечатление было, когда я сидела в самолете. И я смотрела в низ, и первый раз я увидела черные избы. У нас же деревянных в Крыму нету. Это первое. Потом мне до этого сказали, что город Тракай весь из островов. Ну, я и думала, что тут ходят чут ли не по воде (L. J., 2012; LTRF cd 1313).²⁸

Po kelių šimtmečių tautos gyvenimo Trakuose tas kraštovaizdis jau nebestebina, jis tampa savas. S. Firkovičiaus padavimas perteikia būtent *savųjų* Trakų paveikslą. Tai lemia ne tik vietos toponimų gausa, bet ir dėmesys veikėjams. Daugumoje padavimų variantų, taip pat ir A. Šišmano padavimuose nurodoma, kad su potvyniu susidūrė ir su Vytautu bendravo karaimų moterys ir seniai, nes vyrai buvo kare. S. Firkovičiaus pasakojimas pateikiamas iš sėšliųjų karaimų pozicijos – ne Vytauto Didžiojo laikais į Trakus atsikėlusių (ar atkeltų) karaimų akimis, bet vietinių karaimų, daržininkų, kuriuos gali sutikti eidamas gatve šiandien. Kitaip tariant, aptariamas padavimo variantas yra lokalus tiek vietos, tiek laiko, tiek pasakotojo atžvilgiu. Pasakojimas atkuria tarpukario laiką, kada S. Firkovičius galbūt užrašinėjo pirmą padavimo redakciją, taip pat padavimo pagrindu kūrė eilėraščių. Tą jis padarė dar 1933 m. (karaim. *Batyr bijnin tamaša aty*, liet. „Stebuklingas didžiojo kunigaikščio žirgas“) (Firkovičius 2015: 145; Firkavičiūtė 1988). Tuo metu vietos karaimai daugiausia vertėsi iš daržų, augindami agurkus.

Hazzanas padavimą rašo tarsi etnografas, stebintis kasdienį karaimų gyvenimą; taip pat kaip Trakų karaimas, puikiai žinantis, kuo ši tauta gyvena, kas jai rūpi.

27 „Po rūsčios žiemos šilti pavasario saulės spinduliai greitai tirpdė sniegą. Purvini tirpsmo vandenys greitai pradėjo tekėti į ežerus. Jų lygis pradėjo nenumaldomai kilti, ir galiausiai Galvė ir Totoriškės suliejo savo vandenį, sukurdami vieną žibančią beribę erdvę. Buvo užlieta visa Karaimeščizna, ir jos vargani būsteliai atrodė tarsi eilė liūdnuj salelių.“

28 „Man įspūdis buvo, kai aš sėdėjau lėktuve. Ir aš žiūrėjau apačion, ir aš pirmą kartą pamačiau juodas trobas. Pas mus juk Kryme medinių nėra. Tai pirma. Paskui man iki tol pasakė, kad Trakų miestas visas iš salų. Na, aš ir maniau, kad čia vos ne per vandenį vaikšto.“

Lietuviška žiema pateikiama netgi su tam tikru ilgesiu, prisimenama, kad seniau būdavę daug daugiau sniego. Tada žmonės išsikasdavę takelius ir vaikščiodavę jais iki gatvės, ežero, sandėliuko... Čia galima išvelgti ir asmeninius autorius vaikystės atsiminimus. Artėjančios nelaimės nuojauta kuriama aprašant pagrindinį karaimų rūpestį – daržus. Kad būtų geras derlius, labai svarbu, kad pavasaris ateitų laiku, tačiau staiga prasidėjęs atlydis labai pakelia ežerų vandens lygį:

Каждое утро караим Симон Гарна выбегает наспех одевшись на улицу в надежде, что уровень воды начал падать, но он как заколдованный был все тот же. Первые ранние огурцы в сезоне можно было купить у него, а тут уже начало апреля, давно пора сеять семена на раннюю рассадку, но ведь огурцы не водяные лилии и в воду не посадишь.²⁹

Žmonės ieško potvynio priežasčių, kaltina kone šetoną (rus. *нечистая сила*). Galiausiai sprendimą nueiti pas tuo metu pilyje reziduojantį kunigaikštį Vytautą pasiūlo pagrindinio herojaus Simono Garnos žmona Emilija. Vizitas pas valdovą planuojamas bendruomenei tariantis ir svarstant, kas turėtų eiti, kokias dovanas nešti. Šie epizodai – bendruomeninio gyvenimo iliustracija. Tas, kas yra matęs, kaip karaimai tarpusavyje bendrauja ar ką nors planuoja, šiame tekste nesunkiai atpažins tikroje gyvenimo situacijoje matytus dalykus. Lygiai taip pat nesunku atpažinti šlapio lietuviško pavasario peizažą ir susirūpinusius daržininkus. Jie išsyk pamiršta apie įvykusį „stebuklą“, kai žirgas išgeria potvynio vandenį. Slūgstant vandeniui svarbiausia jiems buvo kasti griovelius, kad jis kuo greičiau nutekėtų. Kiekvienas pirmiausia rūpinasi savo daržų:

Удивленные караимы весь день наблюдали за опущенном на воду подъемным замковым мостом, на котором белый конь князя Витаутаса медленно пил воду из озера „Гальве“. Как всегда утром следующего дня караим Гарна быстро оделся и выбежал на улицу. Повсюду из под многочисленных луж виднелись бугорки черной земли. Уровень воды на озере „Гальве“ упал и на больших луж, оставшихся на огородах, многочисленными струйками и ручейками стекала обратно в озеро. Забыв даже сообщить радостную весть, Симон схватил мотыгу и начал прокапывать русла поглубже для новых ручейков, чтобы вода таким образом с его огорода сошла быстрее.³⁰

29 „Kiekvieną rytą karaimas Simonas Garna greitom apsirengęs išlekia į gatvę su viltimi, kad vandens lygis pradėjo kristi, bet jis kaip užburtas buvo vis tas pats. Pirmųjų ankstyvųjų agurkų buvo galima nupirkti iš jo, o čia jau balandžio pradžia, seniai laikas sėti sėklas ankstyvajam sodinimui, bet juk agurkai ne vandens lelijos ir į vandenį nepasodinsi.“

30 „Nustebe karaimai visą dieną žiūrėjo į nuleistą pakeliamą pilies tiltą, ant kurio baltas kunigaikščio Vytauto žirgas lėtai gėrė vandenį iš Galvės ežero. Kaip ir visada, kitą rytą karaimas Garna skubiai

Karaimų ūkiškumą ir daržininkystę mini ir kitų tautybių trakiečiai. Net vargingiausiai gyvenantis karaimas miestiečiams, o juo labiau kaimo gyventojams, atrodė turtingesnis už juos. Didelę reikšmę turėjo žemės nuosavybė. Karaimų bendruomenei priklausė jau minėta karaimų žemė užmiestyje, privatūs šeimų sklypeliai buvo išsibarstę po visą miestą. Lenkas M. F. apskritai karaimų kilmės istoriją susieja su žemės apdirbimu, teigdamas, esą kunigaikštis Vytautas juos ir atsivežė dėl to, kad jie labai geri daržininkai. Sykiu jis pabrėžia, kad tą žemę karaimams dirbdavo kitataučiai. Jis pats buvo vienas iš tokių samdomų darbininkų ir patyrė, kaip karaimai geba gudrumu išreikalauti, kad samdinys padarytų daugiau, nei buvo sutarta. Pasak M. F., karaimai gudresni net už žydą, juo labiau – už prastą lenką, rusą ar lietuvį:

А Витавтас их привез для чего? Потому, что они огородники. Он их заселил в Тракай... Но они огородники были – не сами трудились, а на счет людей. Это такой народ, ты понимаешь, их трудно... Вот здесь кругом ихняя земля. Вот сейчас засадили лесами, ничего не видно, а это были караимские земли, понимаете? У каждого караима был свой участок, но они использовали наших людей. Например, он меня нанял, и сколько у него гектаров, я помогал все; он мне оплачивает за мои труды, а он сам ничего не делает. Понимайте? (M. F., 2015; LTRF cd 1324).³¹

V. Č. atkreipia dėmesį, kad tarp karaimų buvo daugiau išsilavinusių žmonių, palyginti su kitais trakiečiais. Tarp karaimų buvo mokytojų, daktarų, inžinierių, dažnas jų dirbo vadovaujamą darbą. Kitataučiai vietiniai dažnai karaimus atsimenta ne kaip juodadarbius, o kaip žemės valdytojus, gebančius išauginti pačius geriausius agurkus ir juos realizuoti. Aukštą karaimų statusą bendruomenėje galėjo liudyti ir santykiai su Užutrakio dvaro sodybos valdytojais – grafais Tiškevičiais:

[K]araimskie ogórki to, że na całym... Nu, można powiedzieć, że na całym świecie wiadome byli. <...> Nu oni, jasna, sami ne mogli tego robić, to wszystko ludzie robili. I Polacy, i Rosjanie na nich pracowali. <...> Ale już oni to kierowali tym biznesem, że

.....
apsirengė ir išbėgo į lauką. Visur iš po daugybės balų matėsi juodos žemės gauburėliai. Vandens lygis Galvės ežere krito, ir daugybė mažų upeliukų čiurleno iš didelių daržuose likusių balų atgal į ežerą. Pamiršęs net pranešti džiugią naujieną, Simonas čiupo kastuvą ir ėmė rausti gilesnius griovelius naujiems upeliukams, kad tokiu būdu vanduo greičiau pasišalintų iš jo daržo.“

31 „O Vytautas kam juos atvežė? Todėl, kad jie daržininkai. Jis juos apgyvendino Trakuose... Bet jie buvo daržininkai – ne patys vargo, o išnaudojo žmones. Čia tokia tauta, tu supranti, juos sunku... Štai čia aplink vien jų žemė. Dabar apšodino miškais, nieko nematyti, o čia buvo karaimų žemės, suprantate? Kiekvienas karaimas turėjo savo sklypą, bet jie išnaudojo mūsų žmones. Pavyzdžiui, jis mane samdė, ir kiek jo hektarų, aš viską padėdavau; jis man apmoka mano darbus, o jis pats nieko nedaro. Suprantate?“

tak powiem. I sprzedawali i nasiona, i tego, i ogórki, i tego, i wozili do Wilna. <...> No oni wiecej i zwionzane... z tym, i u Tyszkiewiczów pracowali, u tego grafa Tyszkiewicza <...>. Oni byli też tam (V. Č., 2013; LTRF cd 1327).³²

S. Firkovičius savo padavime irgi aprašo karaimų apsuksrumą. Kunigaikščio žirgininkas potvynio vandens prisigėrusį žirgą nuvedė į paties kunigaikščio karaimams duotas žemes. Paskui jose atsirado keistai žirgo mėšlu atsiduodanti pelkė, kuri vis labiau plėtėsi, taip darydama nuostolį. Šis epizodas yra tarsi potvynio tąsa. Tačiau karaimai nepasimetė – vėl nuėjo pas Vytautą su dovanomis ir paprašė, kad jis ištaisytų skriaudą ir duotų jiems naują sklypą. Taip ir buvo padaryta. Matome, kaip padavimu primenama karaimų įsikūrimo Trakuose istorija, pagrindžiamos teisės į užmiesčio teritorijas³³. Potvynio naratyvas išplėtojamas taip, kad parodytų tam tikrą socialinį karaimų statusą valdovo akivaizdoje. Galėdami kalbėti su juo tiesiai, karaimai ne tik išgelbėjami nuo bėdos, bet netgi papildomai apdovanojami. Potvynio vanduo dusyk kėsinasi į Karaimų žemę mieste ir užmiestyje, ir dusyk ji atgaunama tik per karaimų sumanumą. Šis naratyvas pateisina kitataučių nuomonę, kad karaimai geba nepražūti ir sunkiu metu. Viena iš sėkmės priežasčių yra ta, kad visus reikalus jie tvarko kolektyviai. Antai ir padavime, ištikus potvyniui, į Vytautą kreiptis pataria moterys, paskui tariasi visa bendruomenė, o pas kunigaikštį plaukia jos išrinkti atstovai. Viskas sprendžiama bendrai.

Klausant, kaip vyriausia Trakų karaimė L. M. pasakoja savą padavimo variantą, buvo akivaizdu, kad, norit gyvai ir sklandžiai papasakoti, reikia atpažinti pasakojime nurodomas reikšmes kaip *savas*. Jos tekste didesnė reikšmė teikiama ne tiek siužetui, kiek vietoms, su kuriomis jis susijęs, tai Karaimų gatvė (*Karaimščizna*), kapinės, Totoriškių ežeras (už jo ir yra kapinės), *Zaizdrostje* (Žaizdrių kaimas, tekste nurodomas kaip kelio kryptis), Galvės ežeras ir naujas ežeriukas, kuris atsirado po to, kai, pasak padavimo, žirgas „sprogo“:

Klauskite, tai girdėjot gal šitą legendą apie žirgą? <...> Irgi legenda. Nu, taip negalėjo gi būti. Vot čia, kad, reiškia, karaimai vyrai išėjo... Nu, kaip Vytautas atvežė, i čia jau visi gyveno kaip sargybiniai ten... Ir išėjo, reiškia, į karą. Ir liko moterys su vaikais. Ir pavasarį potvynis pasidarė, ežeras kilo ir užliejo visą tą K a r a i m ū g a t v e ė, viską. Namai – negalėjo išeit... Ir, reiškia, nuėjo pas Vytautą, prašo: „Gelbėkit mus. Mūsų vyrų

32 „Karaimų agurkai tai, juk visame... Na, galima sakyti, kad visame pasaulyje buvo žinomi. <...> Na jie, žinoma, patys negalėjo dirbti, tai viską žmonės darė. Ir lenkai, ir rusai jiems dirbo. <...> Bet jie jau rūpinosi tuo bizniu, taip pasakysiu. Ir parduodavo ir sėklas, ir agurkus, ir tą... ir vežiodavo į Vilnių. <...> Bet jie daugiausia ir susiję... su tuo, ir pas Tiškevičius dirbo, pas tą grafą Tiškevičių <...>. Jie ten irgi buvo.“

33 Vienas iš karaimų istorinių pasakojimų apie tai, kad savivalda ir bendruomenės žemės jiems buvo duotos dar Vytauto Didžiojo laikais.

nėra, gelbėkit.“ Ir šitas Vytautas atvažiavo su savo žirgu, ir žirgas gėrė, gėrė, gėrė šitą vandenį. Ir viską išgėrė, šitą vandenį, pasidarė sausa, ir jis tada nuvažiavo... O t e n, k u r m ū s ū k a p a i, k a p i n i a i t e n <...>, kaip mūsų eini, jei vo ten į kairę, taip, o ten tiesiai eina kelias, išvažiuoja į <...> tą Z a i z d r o s t j e <...>. Ir jis, reiškia, nuvažiavo ten, kur mūsų kapinės, ir miškas vo ta – priešais <...>. T o t o r i š k o s. Ir ten sprogo šitas žirgas, ir išsiliejo ežeras. Ten yra ežeras. Ir lenkų laikais jis vadindavosi G n i l o j e z i o r o. Ir ten tikrai toksai kvapas, žinot, taip... Ten nei valčių, nei nieko – tiktai žolė tokia, ir vot ežeras – kad čia nuo Vytauto to žirgo. <...> Jis ten sprogo, ir pasidarė ežeras, ir užtai vadindavo tą ežerą Gnilo jezioro. Jis ten mažas <...>, ne prie Totoriškių – jis tiesiog ten kaip vienoj vietoj, toks kaip tvenkinys, ir ten tikrai kvapas toks būdavo toksai, žinot – žalia visur aplink, jis gal ir negilus buvo (L. M., 2013; LTRF cd 1311).

Sava (karaimiška) čia yra kilmės, tai yra atsiradimo Lietuvoje, istorija. Ji neišvengiamai susijusi su Vytautu Didžiuoju, kuris atsivežė karaimus iš Juodosios jūros regiono ir tapo jų globėju, galinčiu apginti net nuo gamtos stichijos. Nors pasakojime apie tai tiesiogiai nekalbama, užuomina apie kunigaikštį (tai randame visuose variantuose) išsyk suponuoja įsikūrimo Trakuose laiką. L. M. pasakojime itin svarbų vaidmenį atlieka kraštovaizdis. Ji piešia Trakus iš vietinio karaimo pozicijos.

Naujai atsiradusį ežerą verta aptarti kiek plačiau. A. Šišmanas po savo tekstu užrašo pastabą, kad padavime kalbama apie *Plomėnų* ežerą. Esą jame nebuvo nei žuvų, nei augalų tol, kol neprakasė kanalo, sujungusio Plomėnų ir Totoriškių ežerus. S. Firkovičius savo padavimo variante tą ežerą vadina *pelke* ir išsamiai aprašo jos gamtines ypatybes, taip pat nurodydamas, kad ten įkurtas ornitologinis draustinis. Kadangi tai nutiko 1974 m., galime numanyti, kad įvairūs teksto papildymai jo galėjo būti daromi visą gyvenimą. A. Šišmano pastaba dėl ežero vardo galėjo atsirasti konsultuojantis su šiuo Trakų dvasininku. Hazzano sūnus (pokalbio metu taip pat buvęs hazzanu) J. F. taip pat minėjo Plomėnus, tačiau nurodydamas ir lokališkesnį pavadinimo variantą *Plomiančik*:

Nu, dar yra P l o m i a n č i k – P l o m i a n ū [ežeras], kur Vytauto arklys pridare [juokiasi]. – *Papasakokit, kaip jis ten „pridarė“?* – <...> Vėl čia visi tą patį pasakoja. Čia nieko naujo: kai buvo potvynis, užliejo Trakus. Ir paprašė Vytauto ką nors daryti moterų karaimų. Ir jis su arkliu nuvažiavo ten. Tas išgėrė tą – čia, Trakuose. Išgėrė vandenį ir nuėjo ten ir, kur ta Plomiančik [juokiasi], – ir ten paleido. Pasidarė ežeras būktai su kvapu biškį tokiu. Va toks va – legenda tokia yra (J. F., 2007; LTRF cd 1314).

L. M. nurodo atsiradus ne Plomėnų, o kitą ežerą – *Gnilo jezioro*. Kitų tautybių vietiniai šį ežeriuką vadina *Očko* (Akelė, Akis). Plomėnų ežeras ir šis ežeriukas

sujungti minėtu nedideliu kanalu, kuris galiausiai įteka į Totoriškių ežerą. Karaimiškoje vartosenoje dar kartą su puvimu susijusį ežero pavadinimą galima perskaityti įdomiame Karinos Firkavičiūtės dar sovietinėje spaudoje pateiktame padavimo variante: „O toj vietoj, kur žirgas pailsėti sustojo, atsirado *Puvus ežeriukas*“ (Firkavičiūtė 1988; kursyvas mano – L. L.). Puvimo metafora ne atsitiktinė – iš tiesų prie šio ežeriuko kartais galima pajusti nelabai malonų, sierą primenantį kvapą. Abu skirtinguose padavimų variantuose minimi ežerai tiesiogiai susiję su karaimišku Trakų krašto vaizdžiu, nes Plomėnai ribojosi su Karaimų laukais, o *Gnilo jezioro* yra už karaimų kapinių. Pro abu ežerus buvo praeinama keliaujant į savo bendruomenines žemes.

M. Z. pateiktame padavimo variante minimas dar vienas ežeras – *Akmena*:

Buvo šalta šalta žiema. Daug sniego, ežerai užšalę. Ir pavasarį, kada saulutė pašildė tą sniegą, pradėjo sniegas tirpti, ledai pradėjo tirpti, ir vanduo ežeruose kilo, kilo, kilo – i apšėmė karaimų namus. I va šitoj Karaimščiznoj buvo potvynis. Vyrai buvo kare. Moterys su vaikais, senoliai nuplaukė pas Vytautą prašyti pagalbos. Vytautas pakinkė žirgą, atjojo į karaimų gyvenvietę. I tikrai mato, kad apšėmta visa Karaimščizna – tik kaminau matosi. Ir tuo metu žirgas pradėjo gerti tą vandenį – gėrė gėrė, gėrė gėrė, vanduo nusmuko, nusmuko, nusmuko, pasirodė namai. Ir Vytautas, reiškia, nujojo toliau, už Rėkálnės, žirgas nusilengvino, ir naujas ežeras prie Trakų pasirodė. Ir išgelbėjo, reiškias, tuos žmones nuo potvynio. – *Tai kuris čia ežeras naujas pasidarė?* – Šitas... A k m e n ė (M. Z. 2008; LTRF cd 1312).

Visi minėti variantai gali būti vertinami kaip informacija, padedanti susekti, kokios geografinės erdvės už *Karaimščiznos* ribų patenka į Trakų karaimų pasaulį. Akmenos ežeras yra savas dėl to, kad šalia jo, netoli dabartinio Jovariškių kaimo, iki 1940 metų būta minėtų bendruomeninių karaimų žemių³⁴. Prie jo kranto taip pat buvo karaimų šeimai priklausiusi teritorija, kurią vadina *Pogulianka*. Taip pat teko girdėti, kad su šiuo padavimu sieja *Nerespinkos* ežeriuką. Jaunesnės kartos karaimas V. M. manė, kad jo senelė *Gnilo jezioro* vardu vadino kaip tik šitą ežerą. Jis taip pat paaiškino, kad pro tą *Nerespinką* vaikai eidavo maudytis į pamėgtą krantą *Bazilijanką* (dabar čia įsikūręs jachtklubas). Šis liudijimas vėlgi rodo, kad padavimas atspindi karaimų gyvenimo realijas. Beje, tiek sueiliuotame S. Firkovičiaus padavime, tiek jo variantuose proza nurodomas dar vienas karaimams svarbus objektas – tiltas per sąsmauką tarp Galvės ir Totoriškių ežerų. Kaip tik per jį nurodoma risnojant potvynio vandens pripampusį Vytauto žirgą. Tiltu ribinė ir jungiamoji reikšmė karaimišku Trakų žemėlapyje jau atskleista aptariant *Karaimščiznos* apimtis.

.....
³⁴ Karaimų bendruomeninės žemės nacionalizuotos sovietmečiu. Deja, Lietuvai atgavus nepriklausomybę, jos karaimams nebuvo grąžintos. Jų maldos namuose, kenesoje, ilgą laiką kabėjo derliaus šventės vainikas, supintas iš tose žemėse 1939 m. surinktų javų.

Dar būtina aptarti kitus du padavimuose minimus ežerus – tai *Karaimščiznq* supantys ir tarpusavyje susisiejantys *Galvės* ir *Totoriškių* ežerai. S. Firkovičiaus variante tvinsta Galvės ežeras, o A. Šišmano ir B. Kerbelytės su J. Novikovu užrašytuose variantuose potvynis kilo susiliejus abiejų šių ežerų vandenims. Kadangi hazzanas buvo vietinis Trakų karaimas, tokį priskyrimą galėjo lemti ir tam tikras jo kitų su Galvės ežeru susijusių padavimų žinojimas. Mat apie šio ežero mistinę grėsmę primena vienas populiariausių Trakų padavimų, teigiančių, kad Galvė tol neužšąlanti, kol negaunanti „žmogaus galvos“. Kad S. Firkovičius domėjosi ežerais ir juos labai mėgo, byloja trakiečių prisiminimai apie jo aistringą pomėgį žvejoti; galiausiai tai liudija ir faktas, kad didžiąją dalį savo užrašytų padavimų jis skyrė Trakų ežerams – Galvės, Totoriškių, Skaisčio, Bernardinų ir Akmenos. Taigi, vertinant padavimus, reikia atsižvelgti ne tik į juose perteikiamą istorinį laiką, bet ir į tą laikotarpį, kada jie buvo užrašomi. Nors potvynis iš pirmo žvilgsnio tarsi iliustruoja nedraugišką gamtą, ilgainiui ta gamta tapo labai svarbiu kriterijumi, kuris apibūdina namus, nes gyvenimas Trakuose – tai gyvenimas prie ežero.

Padavimą apie stebuklingą kunigaikščio Vytauto žirgą galima vertinti įvairiais aspektais. Iki šiol daugiausia dėmesio skirta Vytauto įvaizdžiui. Šįkart į jį pažūrėta kaip į sakinę ir rašytinę karaimų kultūros paveldą, kuriame galima rasti informacijos apie karaimams XX a. pradžioje aktualius dalykus, kasdienės veiklos ir kraštovaizdžio aprašymų. Taip pat padavimas vertintas kaip šaltinis, liudijantis XX a. karaimų inteligentijos pastangas tvirtinti modernią karaimų tapatybę. Ši aplinkybė verčia susimąstyti dėl padavimo apie stebuklingą Vytauto žirgą autentiškumo. Kas esminėje siužeto linijoje yra paremta sakinę kultūra, o kas laikytina juos užrašiusių autorių indėliu? Ar tai išimtinai Trakų karaimų pasakojimas, ar analogų reikėtų ieškoti Kryme? Manytina, kad šis padavimas ir toliau skatins tyrėjus išvelgti jame daugiau užkoduotų semantinių prasmų.

IŠVADOS

Karaimų pasakojimuose Trakai iškyla kaip intymi erdvė, kaip namai. Tai kontrastuoja su Trakų paveikslu, kai vasarą čia nuolat būna svetimų žmonių. Šiame straipsnyje siekta nagrinėti Trakus iš karaimiškos perspektyvos. Autorė suvokia, kad galimybės iki galo atskleisti šią perspektyvą yra ribotos dėl to, kad ji nepriklauso šiai bendruomenei. Vis dėlto šio darbo imtasi siekiant atkreipti dėmesį į tai, kad Trakai dar per mažai vertinami kaip karaimiško paveldo reiškinys. Šiame straipsnyje nagrinėta 2007–2018 m. autorės lauko tyrimų metu surinkta sakinė medžiaga (daugiausia gyvenimo pasakojimai), taip pat karaimų padavimo apie stebuklingą kunigaikščio Vytauto žirgą variantai, užfiksuoti rašytine ir sakinę forma.

Remiantis minėtais šaltiniais, rekonstruotas išimtinai karaimiškas Trakų kraštovaizdis. Jis apima teritoriją, kuri vienu metu tiesiogine prasme priklausė karaimams. Galima išskirti miesto ir užmiesčio dalis. Miesto dalis XVI–XVIII a. turėjo savivaldos teises. Žodinėje tradicijoje ji vadinama *Karaimščizna* arba *Karaimų gatve*. Tai šiaurinė Trakų pusiasalio dalis, besitęsianti nuo šv. Jono Nepomuko koplytstulpio pietuose iki vadinamojo Geležinio tilto šiaurėje. Šią Trakų dalį karaimai laiko tikraisiais Trakais ir yra prie jos prisirišę. Iki XX a. vidurio dauguma čia gyvenusių žmonių buvo karaimų tautybės. Su *Karaimščizna* siejamas ir gabaliukas užmiesčio teritorijos, kuri XX a. tapo Trakų miesto dalimi. Tai vadinamoji *Zamostė*, arba *Užtiltė*. Bendruomenė pradėjo suvokti ją kaip savo miesto tąsą dėl to, kad ten taip pat gyveno nemažai karaimų. Prie užmiesčio teritorijų priskirtinos kapinės ir buvusios bendruomeninės žemės – *Karaimų laukai*. Į jas patenkama perėjus Geležinį tiltą ir einant Semeliškių arba Aukštadvario (karaimai nurodo pakeliui esančius Žaidrius) kryptimi. Miesto dalis nagrinėta skyriuje „*Karaimščizna: karaimų Trakai*“. Tuo tarpu skyriuje „Padavimas apie stebuklingą Vytauto žirgą: šaltinis apie Trakų karaimų tapatybę ir kraštovaizdį“ analizuotos tiek miesto, tiek užmiesčio teritorijos. Atkreipiamas dėmesys į svarbų karaimiško pasaulio elementą – ežerus.

Straipsnio įvadinėje dalyje pristatomi Trakų karaimai ir Trakų reikšmė šios tautos tapatybei. Dabartinę modernią karaimų tapatybę formavo XIX–XX a. labiausiai išsilavinusių karaimų vykdyta kultūrinė ir intelektualinė veikla. XX a. pirmojoje pusėje užrašyti karaimų padavimai taip pat laikytini šios veiklos rezultatu ir vertintini ne tik kaip žodinės tradicijos pavyzdžiai, bet ir kaip tekstai, kuriais buvo perteikiama bendruomenės savimonei svarbūs dalykai. Tai matyti ir karaimų – A. Šišmano ir S. Firkovičiaus užrašytuose suliteratūrintuose padavimuose apie stebuklingąjį Vytauto Didžiojo žirgą. Juose perteikiamas karaimų ryšys su jų kilmės vieta – Krymu, stiprinamas karaimo – kario įvaizdis, pabrėžiamas jų artimas santykis su kuni-gaikščiu Vytautu, atvežusiu juos į Trakus. Iki šiol šis padavimas mokslininkų buvo nagrinėtas Vytauto Didžiojo įvaizdžiui tirti. XXI a. surinkta sakytinė medžiaga, taip pat žodžiu perduodami šio padavimo variantai paskatino nagrinėti šiuos padavimus kaip karaimų pasakojimą apie save, savo santykį su istorija ir Trakais.

Karaimščizną, kaip kitokią Trakų dalį, išskiria tiek karaimai, tiek kitų tautybių trakiečiai. Pastarųjų akyse karaimai turi tarytum dvigubą statusą: jie yra patys tikriausi ir sėsliausi trakiečiai, bet tuo pat metu – labiausiai išsiskiriantys ir mažiausiai pažinti. Kitų tautybių miestiečių pasakojimuose visuomet išnyra jų kitoniškumą nusakantys motyvai religijos, kalbos, ūkinės veiklos atžvilgiu. Taip pat pabrėžiamas išskirtinis karaimų mentalitetas – jie nurodomi kaip gudresni, sumanesni, aukštesnio socialinio statuso. Pastebima, kad jie visi tarsi giminaičiai. Šis aspektas svarbus ir patiems karaimams. Bet kuris iš jų galėtų ilgai pasakoti kiekvieno jų gatvės namo istoriją iš savo šeimos perspektyvos; net ir skirtingų karaimų šeimų sudėti pasa-

kojimai visuomet kur nors susipintų. Taigi karaimams jų *Karaimščizna* yra ne tik geografinė erdvė, bet ir tankus socialinis tinklas, žemėlapis, kurio visi keliai veda pas savus žmones. Net ir kitos Trakų miesto erdvės, esančios už Karaimų gatvės ribų, vertinamos pirmiausia pagal tai, kur gyvena tautiečiai.

Padavime apie stebuklingą kunigaikščio žirgą aprašomas Vytauto Didžiojo laikais kilęs potvynis, nuo kurio karaimus išvaduoja kunigaikščio žirgas. Jis išgeria potvynio vandenį, o kitą rytą karaimai pamato, kad atsirado dar vienas ežeras. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad potvynis grasina paskandinti ne visus Trakus, bet tik karaimų gyvenamą dalį – *Karaimščizną*. Atsiradęs naujas ežeras padavimuose lokalizuojamas netoli *Karaimų laukų* arba kapinių. Kitaip tariant, padavimo veiksmas vyksta vien tik tai karaimiškoje erdvėje. A. Šišmano padavime galima ryškiau pajusti Krymo ir Trakų gamtos skirtumus. Tai skatina padavimo kilmę sieti su adaptacijos iššūkiais, kuriuos Rytų tautai teko patirti jiems neįprastoje gamtinėje aplinkoje – šalyje, kur ilgos žiemos, kur daugybė vandens. S. Firkovičiaus užrašytas padavimas perteikiamas karaimų daržininkų akimis. Piešiamas darbščių, sumanių ir bendruomeniškų karaimų paveikslas. Potvynis tampa tik situacine priemone, padedančia pagrįsti karaimų teises į Trakuose nuo Vytauto Didžiojo laikų jiems priklausančias teritorijas. Sakytiniuose padavimo variantuose matyti, kad žmonės pasakoja apie nepaprastą įvykį, kuris vyko jiems įprastoje aplinkoje. Šitaip padavimas tampa vienu iš tekstų, kuri drauge su gyvenimo pasakojimais galima vertinti kaip šaltinį apie karaimišką Trakų erdvę. Jos turinys atsiskleidžia tiriant karaimų istorinę atmintį, bendruomenės socialinius santykius ir kasdienę kultūrą, taip pat karaimų santykius su kitų tautybių vietos gyventojais. Neatsiejama karaimiško Trakų pasaulio dalis – ežerai, tai liudija tiek karaimų padavimai, tiek gyvenimo istorijų pasakojimai.

ŠALTINIAI

- Cudowny koń księcia Witolda [Stebuklingas kunigaikščio Vytauto žirgas]*: [įgarsintos A. Šišmano legendos], vertimas ir radakcija Mariolos Abkowicz, Konstanto Pileckio, Jerzy Tulisowo, muzika Marko Robaczewskio, Mateuszo Wysockio (Fischerle), 2014, prieiga per internetą: <http://www.legendy.karaimi.org/>.
- Simonas Firkovičius. „Trakų karaimų padavimai (rusų k.)“: [rusų kalba rašomąja mašinėle spausdinti Trakų karaimų padavimai], *Legendos ir padavimai apie Trakus*, rinkinį sudarė Jadvyga Kulikienė, Trakų rajono viešoji biblioteka, Kraštotyros skyrius, [1988].
- Simonas Firkovičius. *Trakų karaimų padavimai*: [rusų kalba rašomąja mašinėle spausdinti Trakų karaimų padavimai iš A. Šišmano rankraščio *Легенды и предания караимов*], rinkinį sudarė Jadvyga Kulikienė, Trakų rajono viešoji biblioteka, Kraštotyros skyrius, [1992].
- Milda Jakulytė-Vasil. „Trakų miestas“, in: *Žydai Lietuvoje*, 2007, prieiga per internetą: <http://www.zydai.lt/lt/content/viewitem/724/>.

- KŽ – *Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, parengė Juozas Jurginis, Algirdas Šidlauskas, Vilnius: Mokslas, 1988.
- Lietuvos karaimų kultūros bendrijos interneto svetainė: <http://alka.mch.mii.lt/karaimai/religija.htm>.
- LMMT – Algirdas Baliulis. „Trakai XV–XVIII amžiuje“, in: *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, t. VI: *Trakai*, parengė Algirdas Baliulis, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008.
- LTRF cd – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka.
- Stebuklingasis kunigaikščio Vytauto žirgas – karaimų legenda*: [animacinis filmas], scenarijus ir režisūra Martynos Majewskos, skaito Aleksandra Gołaszewska, muzika Mateuszo Wysockio, prieiga per internetą: <https://vimeo.com/117745321>.
- VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. IV: *Chakasija–Diržių kapinynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.

Пишман Авраам. *Легенды и предания караимов*: [1937–1944 m. rankraštis], Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, S. Ch. Šapšalo fondas 143, byla 1531.

LITERATŪRA

- Anglickienė Laima 2006. *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*: monografija, Vilnius: Versus aureus.
- Bairašauskaitė Tamara 2006. „Apibrėžimo ir tapatumo kolizija: Lietuvos karaimų socialinio statuso klausimu XIX amžiaus pirmojoje pusėje“, *Lituanistica*, t. 65, Nr. 1, p. 24–37.
- Baliulis Algirdas 1987. „Trakų miesto jurisdikos ir plano raida“, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų darbai: urbanistika ir rajoninis planavimas*, t. 14, p. 20–31.
- Baliulis Algirdas, Mikulionis Stasys, Miškinis Algimantas 1991. *Trakų miestas ir pilys*, Vilnius: Mokslas.
- Berger L. Peter, Luckmann Thomas 1999. *Socialinis tikrovės konstravimas: žinojimo sociologinis traktatas*, iš anglų kalbos vertė Aldona Radžvilienė, Vilnius: Pradai.
- Bogdel Galina 1994. *Trakų ežerų legendos*, iš rusų kalbos vertė S. Stacevičius, įžanga Reginos Bogolovienės, dailininkas Stanislav Kaplevski, Trakai: Galvė.
- Bogdel Galina 1996. *Trakų krašto legendos ir pasakos*, iš rusų kalbos vertė S. Stacevičius, įžanga Sigitos Nemeikaitės, dailininkas Stanislav Kaplevski, Trakai: Barbora.
- Bourdieu Pierre 1989. “Social Space and Symbolic Power”, in: *Sociological Theory*, vol. 7, No. 1, prieiga per internetą: <http://www.soc.ucsb.edu/ct/pages/JWM/Syllabi/Bourdieu/SocSpaceSPowr.pdf>, [žiūrėta 2018-03-15].
- Bourdieu Pierre, Wacquant Loic 2003. *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*, iš anglų kalbos vertė Vilija Povilūnienė, Vilnius: Baltos lankos.
- Feferman Kiril 2011. “Nazi Germany and the Karaites in 1938–1944: Between Racial Theory and Realpolitik”, in: *Nationalities Papers*, vol. 39, No. 2, p. 277–294.
- Firkavičiūtė Karina 1988. „Nuostabusis Didžiojo kunigaikščio žirgas“, *Tiesa*, liep. 15.
- Firkovičius Simonas 2015. *Bir kiui ēdi... Buvo tokia diena...*: [kūrybos rinktinė], sudarė Halina Kobeckaitė ir Karina Firkavičiūtė, Vilnius: Tautinių bendrijų namai, Lietuvos karaimų kultūros bendrija.
- Green Warren P. 1978. “The Nazi Racial Policy Towards the Karaites”, in: *Soviet Jewish Affairs*, vol. 8, No. 2 p. 36–44.
- Greimas Algirdas Julius 2011. „Topologinės semiotikos linkiai“, *Baltos lankos: tekstai ir interpretacijos*, t. 34, p. 144–173.
- Gašiorowski Stefan 2008. *Karaimi w Koronie i na Litwie w XV–XVIII wieku*, Krakow: Wydawnictwo Austeria.
- Kerbelytė Bronislava, Novikovas Jurijus 1993. „Karaimų sakmės“, *Tautosakos darbai*, t. II (IX), p. 208–211.

- Kizilov Mikchail 2015. *The Sons of Scripture: The Karaites in Poland and Lithuania in the Twentieth Century*, Berlin–München–Boston–Warsaw: Walter de Gruyter.
- Kobeckaitė Halina 1997. *Lietuvos karaimai: totorių ir karaimų įsikūrimo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 600 m. jubiliejinis leidinys*, Vilnius: Baltos lankos.
- Kobeckaitė Halina 2014. „Karaimų istorijos ir literatūros mylėtojų draugijos veikla Vilniuje“, in: *Orietas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos visuomenės tradicijoje: totoriai ir karaimai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 59–68.
- Leparskienė Lina 2014. „Trakų erdvė vietos gyventojų pasakojimuose: pasaulis už miesto vartų“, *Liaudies kultūra*, Nr. 6, p. 48–60.
- Leparskienė Lina 2017. „Trakiečiai. Vietinių liudijimai apie Trakų miesto ir bendruomenės kaitą XX a.“, *Liaudies kultūra*, Nr. 6, p. 44–58.
- Mickūnaitė Giedrė 2008. *Vytautas Didysis: valdovo įvaizdis*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Rowell Stephen Christopher 2003. „Trakai – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mikrokosmosas“, *Trakų istorinis nacionalinis parkas UNESCO pasaulio paveldo sąrašuose: poreikis ir galimybės*, Kaunas: Lututė, p. 38–44.
- Sirokomiė Vladislavas 1989. *Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą*, Vilnius: Mintis.
- Smokowski Wincenty 1841. „Wspomnienie Trok w 1822 r.“, *Athenaeum*, t. 5, p. 157–181.
- Szyszman Abraham 1936. *Osadnictwo karaimskie w Trokach za Wielkich Książąt Litewskich*, Wilno: Zakłady graficzne „Znicz” w Wilnie.
- Šaknys Žilvytis, Lapinskaitė Daiva 2008. „Lietuvos karaimai: etninis ir konfesinis tapatumas XX a. antrojoje pusėje ir XXI a. pradžioje“, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, Nr. 8 (17), p. 69–92.
- Troskovaitė Dovilė 2008. „Periferinės karaimų bendruomenės. Centro ir periferijos įtakos pasidalinimas XVII–XVIII amžiais“, in: *Orietas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos visuomenės tradicijoje: totoriai ir karaimai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 37–44.
- Troskovaitė Dovilė 2013. „Modernios karaimų tapatybės kūrimas XX a. pradžioje“, *Istorija*, t. 90, p. 3–10, prieiga per internetą: http://archyvas.istorijoszurnalas.lt/images/stories/Istorija_90/Istorija90.pdf, [žiūrėta 2018-03-29].
- Troskovaitė Dovilė 2014. “Is There Only One Homeland? The Forming Image of Troki (Trakai) and Crimea in the Self-Identity of the Karaims in the 19th–20th”, in: *Tiurkų istorija ir kultūra Lietuvoje = Turks’ History and Culture in Lithuania = История и культура тюрков в Литве*: straipsnių rinkinys, t. 11, sudarė Tamara Bairašauskaitė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 227–238.
- Vaitkevičius Vyktintas, Vaitkevičienė Daiva 2011. *Lietuva: 101 legendinė vieta*, Vilnius: Alma littera.
- Witkowski Rafał 2017. „Z dziejów karaimów w Wielkim Księstwie Litewskim. Uwagi krytyczne nad źródłami i stanem badań (do XIX w.)“, in: *Karae Edom: studia nad historią i kulturą karaimów Pierwszej Rzeczypospolitej*, Piotr Muchowski... [et al.], Poznań: Katedra Studiów Azjatyckich UAM, p. 6–142.
- Словарь 1885. *Географическо-статистический словарь Российской Империи*, т. V, Тянь-Шанский Пётр Петрович, Санкт Петербург: Тип. В. Безобразова и Комп.

The Karaim Space of Trakai in the Local Lore and the Legend of the Miraculous Horse of the Duke Vytautas

LINA LEPARSKIENĖ

S u m m a r y

Keywords: Trakai, Karaims, Vytautas the Great, folk legends, local lore.

Several dozens of Karaims still residing in Trakai may be regarded as the true inhabitants of the town, considering that at least several generations of them lived there. While analyzing their life stories collected during fieldwork in 2008–2018, and comparing them to the testimonies of other Trakai dwellers describing Karaims, it becomes clear that Karaims have a number of definite places making up their “own” space and a meaningful topography. This typography comprises the northern part of the Trakai Peninsula, the northwestern suburban territories and the nearby lakes. In the oral tradition, part of the Trakai Peninsula attributed to Karaims bears the name *Karaimščizna* or *Karaimų gatvė* (‘Karaim Street’). It runs from the Chapel of St. John of Nepomuk to the so-called Iron Bridge in the neck between Galvė Lake and Totoriškės Lake. Not only Karaims, but also other ethnic groups residing in Trakai define this area as special in linguistic, religious, social, economic, and urban sense. From the social perspective, Karaims enjoy certain double status: being the “original” inhabitants of Trakai, they are also the most singular and the least known ones. Stories by the other ethnic groups abound in descriptions of certain “strangeness” of the Karaims. In the 15th – 18th centuries, Karaims enjoyed certain autonomy in this part of the town. At that period, two towns endowed with the Magdeburg rights co-existed in the small Trakai Peninsula – the Karaim town and the Christian town. Even today, Karaims consider their historical part of the town to be the “real Trakai”. Karaims are outstanding in terms of their particularly strong community bonds, including common religion, ethnic origins, history, and kinship. In general, the sense of community largely defines the special Karaim attitude to Trakai. For them, the town is not just a place of residence, but also a meaningful space in terms of the common historical, celebratory, family and everyday experiences. The common experience is also evident in the famous Karaim legend describing the miraculous horse of the Duke Vytautas. This legend starts with the time of the Karaims settling in Trakai under the rule of Vytautas the Great. After a particularly harsh winter, the spring tide causes the lakes surrounding Trakai to spill over, and the flood threatens to drown the part of the town inhabited by the Karaims. However, the horse of Vytautas gulps down the water, and the next morning a new lake appears in the horse’s pasture, emitting strange smell. Different variants of the legend point to several lakes, but all of them are within area that is meaningful to Karaims, and close to the former communal lands, the so-called *Karaim fields*. Historians and folklorists investigating this legend so far have mostly concentrated on the image of Vytautas. The author of this article treats this legend as a source presenting the places that Karaims consider important, and their daily routines (their main trade was growing vegetables, particularly cucumbers). This legend also provides evidence of the attempts undertaken by the 20th century Karaim intelligentsia at establishing the modern Karaim identity. The best-known variants of this legend were recorded in the 20th century by Abraomas Šišmanas (*Abraham Szyzszman*) and the senior *hazzan* Simonas Firkovičius. Both of them paid great interest to the Karaim culture during the interwar period, spreading certain important messages in their folklore recordings as well. These include, for instance, the depiction of Karaims as warriors. This legend merits consideration in terms of space and the Karaim everyday life, particularly in the context of the fieldwork data collected in the 21st century, and observations of the Karaim life style. The legend in question emerges as the verbal testimony of the people coming from the Black Sea region and struggling to adapt in the completely new surroundings, characterized by entirely different climate – long winters and lots of water.